

tásait, s erről Engels a mű harmadik kiadása előszavában, 1885-ben joggal állapította meg, hogy a „próba fényesen sikerült”.

Az 50-es évek első felében vette fel a harcot Marx a „forradalomcsináló” kispolgári demokratákkal és polgári forradalmárokkal, Ledru-Rollin, Mazzini és társaik irányával, elsőként emelte ki az elméleti munka fontosságát, amire ő maga mutatott példát azokban az egyébként mostoha években, amikor nagyobb lélegzetű munkák nem jelentek meg tőle (inkább brosrák, cikkek, a *New York Daily Tribune*-ben elhelyezett tudósítások). 1857–58-ban keletkeztek azok a nagy jelentőségű kéziratok, amelyek lerakták a marxi politikai gazdaságtan és a történeti materializmus alapjait. Az e kéziratokban kidolgozott gondolatokat foglalja össze Marxnak *A politikai gazdaságtan bírálatához* című 1859-ben megjelent kötete, s ezek készítették elő korszakalkotó művének, *A tőké*-nek a megírását. A nagy mű első kötete először 1867-ben látott napvilágot, a következő köteteket Marx már nem fejezhette be, így a második és harmadik kötet az ő halála után Engels szerkesztésében jelent meg a marxi kéziratok felhasználásával (1885, 1894).

Fordulópont volt az 1864-es esztendő, amikor is Londonban megalakult a Nemzetközi Munkás Szövetség – az I. Internacionálé. Főtanácsában Marx mindvégig érezte befolyását. Ennek történeti jelentősége pedig mérhetetlenül nagy volt. Az I. Internacionálé távolról sem tükrözött egységes irányzatot, a legkülönbözőbb felfogások találkoztak a munkásosztály első nemzetközi szervében, korántsem beszélhetünk a marxi-engelsi ideológia egyeduralmáról. Ezekben az években még tarkán keveredtek egymással a legkülönbözőbb nézetek, minden ország munkásmozgalmában szóhoz jutottak a hazai hagyományok, a polgári, az utópikus szocialista, az anarchista és egyéb tanok. Az I. Internacionálé egymást követő kongresszusai a kor nagy problémáit tárgyalták: szerepelt természetesen a háború és a béke kérdése, a hadseregek problémája, a munkásosztály helyzete, a „politizálni vagy nem politizálni” alternatívája, a földtulajdon, az öröklés, a munkásszövetkezések, a burzsoá programokhoz való állásfoglalás, a nemzeti elnyomás és ennek megszüntetése, az egyház, a vallás stb. Az Internacionálé egész fennállása idején (1872-ig, illetve 1876-ig) a marxi irányzat mindig harcban állott azokkal az erőkkel, amelyek a Munkás Szövetség fellazítására, megszüntetésére irányultak, vagy amelyek mellékutakra kívánták terelni a munkás-

szolidaritásnak ezt a nagy összefogó szervét. 1871-ben, a Párizsi Kommun idején a viták különös jelentőséget nyertek: proudhonizmus, bakuninizmus, blanquizmus állottak akkoriban az előtérben. Marx mindvégig ott tudhatta maga mellett a harcokban Engelst, aki maga is részt vett az I. Internacionáléban folyó vitákon, támogatva Marxot Bakunyin anarchizmusa ellenében. Engelsnek óriási szerep jutott a marxi ideológia terjesztésében. Részben az ő érdeme, hogy a marxi nézetek a sokféle torzítástól és vulgarizálástól megtisztítva jutottak el a német munkásokhoz, akik hosszú időn át nem voltak abban a helyzetben, hogy tiszta forrásból ihassanak, vagyis magát Marxot ismerjék meg hamisítatlan tartalmában. Az olyan írások, mint Engelsnek 1878-ban megjelent *Anti-Dühring*-je, ezt a tisztító szerepet töltötték be.

A tudományos szocializmus elmélete nehéz harcok közepette került kidolgozásra, sok akadállyal kellett megküzdenie, hiszen a múlt század 60-as éveiben a szocializmust sokféleképpen magyarázták, nem egyszer a marxi nézetektől különböző módon. Gondolnunk kell elsősorban Lassalle-ra, aki arra törekedett, hogy a munkásosztályt elválassa a burzsoá liberális pártoktól és saját pártba fogja egybe. Az általános választójogban látta azt az eszközt, amelynek segítségével a munkásosztály növekvő befolyást nyerhet az állam irányításában, megvalósíthatja céljait. A végső cél a szocialista társadalom, amelyben megszűnik a termelőeszközök magántulajdona. Nagy fontosságot tulajdonított a munkás termelő szövetkezeteknek, hogy ezzel a munkások – nem elutasítva az állam segítségét sem! – maguk is vállalkozókká alakuljanak át. Lassalle – akinek doktrínája nagy hatással volt a kezdeti munkásmozgalomra – rakta le az Általános Német Munkásegylet alapjait (1863. május 23-án alakult meg Lassalle elnöklétével).

Lassalle korai halála után Bebel és Liebknecht vették kézbe a német munkásosztály szervezését. A Lassalle-párt vezetésével kiobbant vitában (mely 1865-ben szakításhoz vezetett), Liebknecht már marxi álláspontot foglalt el. Noha szászországi tevékenységében látunk törést, hiszen az ottani Néppárthoz kapcsolódott, Marx és Engels hatása továbbra is domináló volt benne. A kisméretű, porosz szupremáciájú politikával való szembe fordulás, a lassalle-i párt szigorú centralizmusának elvetése vezetett oda, hogy Liebknecht, Bebel és elvbarátaik 1869-ben Eisenachban létrehozták Németország Szociáldemokrata Munkáspártját (szem-

ben az Általános Német Munkásegylettel), s ezzel megszületett német területen az első olyan munkáspárt, amely valóban Marx befolyását tükrözte. 1875 májusában azután bekövetkezett Gothában a két munkáspárt fúziója. Az ily módon létrejött Szocialista Munkáspárt már olyan erőt képviselt, melyet Bismarck hírhedt „szocialista” törvénye sem fojthatott el. 1878 és 1890 között August Bebel okos irányításával a német szociáldemokrácia hajója kikerülte a rá leselkedő veszélyeket, meghozza akkora sikerrel, hogy 1890-ben – ez Bismarck távozásának éve – egy és fél millió szavazattal a német szociáldemokrata párt lett a birodalom legerősebb pártja.

A 60-as évektől a 48-as forradalmároknak az a csoportja, amelynek ugyan a marxi iránnyal nem volt kapcsolata, de azért magát szocialistának nevezte, elvesztette jelentőségét, szétszóródott. Louis Blanc és Ledru-Rollin még feltűntek 1870 után Franciaországban, Raspail ugyancsak visszatért (1863-ban amnesztia révén), Considérant teljesen elfeledve halt meg 1869-ben Párizsban, Charles Delescluze a Párizsi Kommünben, a versailles-iek ellen vívott barikádharcban vesztette életét. Az egykori 48-as szocialisták időközben megöregedtek, s amennyiben még hangot kaptak a politikai életben, már nem a szocializmusról írtak, hanem a szövetkezeti eszméről, a bankokról. Nem tudtak lépést tartani a szocializmus fejlődésével.

A Nyugat-Európában élő oroszok közül szocialistának vallotta magát Herzen is, de ő – nem függetlenül a hazai orosz hagyományoktól és az ún. szlavofil irányzat eszmei befolyásától – az orosz nép számára a szocializmusnak egy sajátos útját jelölte ki. Ennek az orosz nép testére szabott szocializmusnak az alapját a régi orosz faluközösség (az obcsina) jelentette volna. Ez az obcsina-szocializmus olyan jövőt kínált az orosz népnek, amely elkerülhetővé tenné a nyugati mintájú kapitalizmust, és a régi orosz faluközösségek fenntartásával egyenesen a szocializmusba – egy valószínű földi paradicsomba – vezetné az orosz parasztokat. Idillikus, patriarchális társadalom lebegett a nyugati kultúrában 1848-ban mélységesen csalódott nagy orosz író előtt. A program közös nevezőre hozta volna mindama délkelet-európai paraszti társadalmakat, ahol még fellelhetők voltak a falusi földközösség maradványai. Herzen jelentőségét mindamellett nem ebben az utópista elméleti konstrukcióban kell látnunk, hanem abban, hogy nemesi forradalmárként haladó demokratikus,

forradalmi harcot folytatott I. Miklós és II. Sándor despota rendszere ellen, mintegy hidat alkotva az 1825. évi nemesi forradalmárok (dekabristák) és a századvégi szocialista orosz forradalmiság között. Megteremtette az első szabad orosz sajtót a *Kolokol* (Harang) című lapjával. Vele egyidőben az orosz forradalmiságnak igen erőteljes képviselői küzdöttek a jobbágyszabadítás progresszív formájáért, a cári önkény eltörléséért, Oroszország demokratikus, népi jellegéért. A nemességtől elszakadó értelmiség, az ún. raznocsinyec intelligencia találta meg legbátrabb kifejezőjét Csernisevskijben és azokban a forradalmároknak, akik a Föld és Szabadság mozgalmában vettek részt. E forradalmiság végül is beletorkollott a narodnyikok (népbarátok) mozgalmába, s noha egyes kiemelkedő képviselőik eljutottak a marxi elmélethez, s ennek szellemét terjesztették az orosz haladó társadalomban, a narodnyikizmus ideológiája végül messze eltért a tudományos szocializmus programjától. A narodnyikok folytatták az egyoldalú parasztkultuszt, nem ismerték fel a munkásosztály történelmi jelentőségét, s az egyéni terrort gyakorolták mérényletek formájában. Nem annyira Herzen hatása élt tehát tovább az orosz haladó mozgalmakban, mint inkább Bakunyiné, aki már a 40-es években eljutott a „tett filozófiájához”, s ehhez hű maradt később is. A nyugat-európai politikai arénán a marxista irányzatnak különösen Bakunyinnal és a francia Proudhonnal kellett megbirkóznia.

Bakunyn már az 1848-as forradalmi időszakban magára hívta a figyelmet, júniusban részt vett a prágai barikádharokban, majd Szászországban tervezett felkelést, ahol elfogták, s az ausztriai hatóságok kiszolgáltatták a cárnak, aki Szibériába száműzte. 1861-től – miután megszökött Szibériából és Londonba érkezett – haláláig szüntelenül az európai társadalmi mozgalmak középpontjában látjuk nyugtalan alakját. Noha korán személyes ismeretségbe került Marxszal, nem osztotta ennek nézeteit, a szélsőséges anarchizmus szembefordította vele. Bakunyn szenvedélyes ellensége az államnak – mindenfajta államnak! – benne látja a társadalmi bajok fő forrását, s az állammal szemben a közösségek szabad föderációját hirdeti. Nem a kizsákmányolás, az osztálytársadalom megszüntetésére törekszik, mint a marxizmus, hanem az állam lerombolására. Marxszal folytatott vitái azért is szükségszerűen éles fordulatot vettek, mivel Bakunyn tevékeny résztvevője lett a nemzetközi munkásmozgalomnak, s az I. Internacionáléval szemben létrehozta a maga külön szö-

vetségét, amelynek feladata az lett volna, hogy egy második Internacionálé szerepét töltsse be addig, amikor sikerül teljesen kikapcsolni Marx befolyását az Általános Munkás Szövetségben. A 60-as évek közepén Bakunyin Itáliában tevékenykedett, hatása az olasz munkásmozgalomra nagyon jelentős volt. Doktrínája, az anarchizmus, nem tűnt el az ő halálával, hanem számos országban tovább élt, s az anarchizmus mai hirdetői is őt vallják apostoluknak. A korszakunkban megszülető anarchizmus tehát nem átmeneti jelenség, hanem olyan felfogás, amellyel a tudományos szocializmusnak a későbbiekben újból és újból fel kellett vennie a küzdelmet.

Hasonlóképpen erőteljesen érvényesült Proudhon doktrínája is. Proudhon *A nyomor filozófiája* című művével már 1848 előtt kiváltotta Marx éles bírálatát (*A filozófia nyomora*). Kemény kritika volt, Marx elutasította Proudhon kispolgári szocializmus-elméletét, különösen gazdasági nézeteit hibáztatta. De nem fukarkodott az elismeréssel, amikor Proudhonnak a forradalom alatti magatartását értékelte: Thiers-rel, a francia polgárság eme szellemi pillérével összehasonlítva Proudhon „özönvíz előtti óriásként” tűnt fel előtte. A proudhonizmus nem irányult a fennálló gazdasági rend ellen, csak a javak elosztásán kívánt változtatni. A kölcsönös segély elvét (mutuellisme) hirdette, a „szabad erők” közti egyensúly rendszerét, amely minden egyénnek egyforma jogokat biztosít, s azonos kötelezettségeket vár el mindenkitől. Tehát szolgálat szolgálatért, biztosítás biztosításért. A kölcsönös szolgálatokra épülő rendszer – úgymond – meglehet állam és erőszak nélkül. Proudhon szerint az ember erkölcsi értékei csak a teljes szabadság állapotában juthatnak kifejezésre. Csak a szabadság állapotában valósíthatja meg az ember az igazságos társadalmi rendszert.

1871-ben, a Kommün idején Proudhon hívei megpróbálták mesterük föderatív eszméjét átvinni a gyakorlatba, nem kívánták azonban a társadalom régi formáinak teljes eltörlését, beérték volna széles körű decentralizációval, az államszervezet meghagyásával.

A proudhonizmus szembefordult a munkásosztály forradalmi harcával; abból indult ki, hogy a forradalom békés úton, a lakosság többségének akarataival fog lefolyni, csak a kormányzók maroknyi csapatát kell eltávolítani. A forradalmat pusztán meggyőzés útján is végre lehet hajtani. A proudhonizmus emellett elvetette a szövetkezés eszméjét (aminek

viszont Bakunyin híve volt a föderalista kollektívizmus alakjában), a társadalmi probléma megoldását a kölcsönös segélyben látta. Ám 1871-ben, a Kommün napjaiban, nem tartotta magát ehhez az elvhez, mert a Kommün egyik kiemelkedően fontos határozata a szövetkezést rendelte el, és a kisebb szövetkezeteket egy nagyobb szövetkezetbe kívánta egyesíteni. Ennek a következetlenségnek is része volt abban, hogy tulajdonképpen a Kommün ásta meg a proudhonizmus sírját. A nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szárnyát nem elégítette ki Proudhon híveinek tétlensége, a forradalmi harc elvetése.

A Kommün eseményeire mély hatással voltak Louis-Auguste Blanqui nézetei is. A proudhonizmus és a blanquizmus valójában nem rokon irányzatok, lényeges kérdésekben térnek el egymástól, hasonlóság van azonban történeti szerepükben. Mindkét irányzat tartósan híveket tudott magának szerezni. Blanqui már 1848 előtt hosszú éveket töltött börtönben, 1848. május 15. után tíz évre ítélték el. 1859-ben szabadult ki amnesztiával, Brüsszelben rejtőzködve látott hozzá forradalmi programjának kidolgozásához. 1863 tavaszán ismét lecsukták, néhány évet leült, majd megszökött. Híveiből már valóságos párt jött létre, szaporodtak kiadványaik. 1867-től fegyveres szervezkedésre is gondolhatott a mozgalom. Blanqui és követői nem voltak hívei a szövetkezeteknek, haszontalannak, kártékonyak találták. Az I. Internacionálé francia szekciója a szövetkezést hirdette, ezzel szemben a blanquisták az egymást követő kongresszusokon a proletariátus politikai és gazdasági harcát propagálták.

A Kommün idején a leghomogénebb csoportot a blanquisták alkották. Felelevenítették Hébert és Babeuf hagyományát. Blanqui tisztában volt azzal, hogy milyen szerepet tölt be a burzsoá rendszerben a tulajdonjog. Nem azt hirdette, hogy a tulajdont kell megosztani a gazdagok és szegények közt, hanem a köztulajdon, a tömegtulajdon létesítését szorgalmazta. A társadalmi bajok forrását abban látta, hogy a termelőeszközök magántulajdonban vannak, a tőkét „ellopott munkaként” jellemezte. Alaposan félremagyarázta azonban a forradalmat, amikor olyan fordulatot látott benne, amelyet az öntudatos forradalmároknak – esetleg csak egy maroknyi – csoportja hajt végre, a munkásosztály érdekében. Blanqui programja világosan tartalmazta a korábbi államhatalom megdöntését, új, demokratikus kormányzattal való helyettesítését, de ez

csak a politikai fordulat idejére szorítkozó követelés volt; ezen túlmenően Blanqui nem lépett fel pontosan körvonalazott gazdasági-társadalmi programmal.

A Kommün idején a blanquisták a centralizmus hívei voltak, s ezáltal szembekerültek az anarchista föderalizmussal (Bakunyin irányával), sőt a proudhonisták enyhébb föderalizmusával is. Nem osztották azt a nézetet, hogy a forradalom idején minden hatalmat meg kell szüntetni, nem akarták gyengíteni a forradalmi kormányt azzal sem, hogy valamennyi polgár számára lehetővé teszik a beleszólást a közügyekbe, függetlenül e polgárok világnézetétől; féltették a forradalmat a széles körű szabadságtól. A blanquisták szemében a kommünök harcba indítják a forradalmi elemeket a kizsákmányolók ellen, s ők alkotják az eljövendő népi állam pilléreit. A kommün-eszmény tagadja a burzsoá demokráciát, kiköt a proletárdiktatúránál, s ezáltal eltér a proudhoni-bakunyini kisebbség által propagált kommüntől.

Túl rövid ideig tartott a Kommün ahhoz, hogy a kebelében megindult viták lezárulhassanak. A nézetcserek folytatódtak. A blanquisták csak a Kommün bukása után ismerték fel azt a tényt, hogy a burzsoázia kész a legbrutálisabb eszközök bevetésére is, ha saját hatalma megvédéséről van szó. Levonták ebből azt a következtetést, hogy a proletariátus nem mondhat le saját diktatúrájáról, hanem az erő védelme alatt kell felépítenie a szocializmust.

Az 1871. évi Kommün ideológiájának áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy a marxizmusnak még korántsem volt uralkodó szerepe a munkásosztály gondolkodásában. Proudhonizmus, blanquizmus, jakobinizmus és a francia Internacionálé kollektivizmusa mellett a marxi ideológia hatása vajmi csekély volt, a munkásszövetségek kiadott publikációiban alig találkozni a hatásával (kifejezetten szocialista jelleggel csak a Kommünnek a parasztokhoz kibocsátott kiáltványa bírt). A Kommün számára még nem voltak adva a szilárd tudományos alapok, ehhez a franciaországi kapitalizmus akkori fejlettségi foka még nem volt elegendő; egyetlen politikai csoport sem volt például tisztában a marxi értéktöbblet-elmélettel. A munkásmozgalom rugója — ahogy ezt Engels a lakáskérdésről írott cikkében kifejtette — nem annyira az „elvekben” keresendő, hanem inkább az objektív viszonyokban: a nagyipar fejlődésében, s ennek társadalmi következményeiben.

Marx lelkesen köszöntötte az 1871. március 19-i forradalmat, a történelmi materializmus igazolását látta benne. *A polgárháború Franciországbán* címen ragyogó analízisét adta a Párizsi Kommün történetének, az ott lefolyt harcoknak, az egyes társadalmi osztályok szereplésének. Az ő szemében a Kommün története azzal a tanulssággal járt, hogy a proletariátus a forradalom kitörése után nem tűrheti meg a régi államszerkezetet, hanem le kell rombolnia azt, s új típusú államot kell felépítenie, ahol fokozatosan megszűnik az állami intézmények elnyomó szerepe. A Párizsi Kommün rálépett arra az útra, amelyen az állami szervek az egykori urak kezéből átmentek az egykori szolgák kezébe, s a történelem folyamán első ízben váltak e szervek demokratikussá. Így Marx szerint előállott a régen keresett politikai forma, amelyben megvalósulhat a proletariátus felszabadulása. A Kommünben – hangsúlyozta Marx többször is – a felkelt nép nem dobta el fegyverét, nem adta át a hatalmat a birtokos osztály kezébe, hanem létrehozta az államhatalom népi apparátusát, felváltva vele a burzsoá államot.

A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE ÉS MOZGALMAI

A termelés növekedése, a gazdasági fejlődés a kapitalista rendszernek csak egyik oldala. A burzsoázia jólétével, gazdagodásával szemben a másik oldalon ott állt teljes kiszolgáltatottságában, nyomorában a munkásosztály. Ennek a fiatal társadalmi osztálynak végig kell járnia a fejlődő kapitalizmus megalázó életiskoláját. Korszakunkban a munkások életkörülményei az egyes országokon belül hasonló képet mutatnak. A dolgozó ember teljesen ki van szolgáltatva a munkaadónak, védelméről semmilyen törvény nem gondoskodik. A munkaidő átlagban 12–14 óra, de nem ritka ennek a túllépése sem, a vasárnapi pihenőnap még ismeretlen. A munkabérek alacsonyok, többnyire a létminimumot sem érik el, s különösen az új lakások bére megfizethetetlen a munkás számára. A kötelező társadalombiztosítás fogalmát a 80-as évekig sehol sem ismerik, az első lépések e téren Németországban történtek (a balesetbiztosításra való kötelezés, rokkantsági és öregkori biztosítás); a példát először Ausztria követte, s csak nagy késéssel a többi kapitalista ország (húsz évvel később Anglia, majd Franciaország és az Egyesült Államok). Az olyan kérdések azonban, mint a munkaidő szabályozása, a minimál-

bérek rögzítése nem szerepeltek Bismarck programjában, ezeket a munkásoknak kellett kiharcolniuk.

Korszakunkban folytatódik az a folyamat, amelynek során a kapitalizmus kitermeli saját sírásóját: az öntudatos, harcos munkásosztályt. Ahogy fejlődik a termelési technika, úgy válik szükségessé a művelt, sokoldalúan képzett szakember. Megindul a differenciálódás a munkásosztályon belül, a kiemelkedő szakmunkások új réteget alkotnak, melynek egy része magáévá teszi a szocializmus eszmevilágát és a társadalmi átalakulás harcosa lesz. Ha idővel a munkásosztály életviszonyaiban helyel-közzel javulás következik is be, ez nem a burzsoázia humanizmusából ered, hanem annak a harcnak az eredménye, melyet a munkásosztály és ennek vezetői folytatnak a pártok és a munkásszervezetek segítségével. A következőes proletár álláspont e korszak munkásmozgalmában még nem éri el a tudományos szocializmus színvonalát. Az egész korszakra jellemző vonás, hogy a liberális burzsoázia kiterjeszti befolyását a fiatal munkásegyletekre, igyekszik magát a munkásérdekek szószólójának feltüntetni, a munkásokat a saját táborába vonni, általuk új szavazókat szerezni, és nem riad vissza a munkások vezetőinek lekenyerezésétől sem.

A liberálisoknak a munkásmozgalom felett gyakorolt gyámkodása kirívó példájával találkozunk Angliában, ahol a munkásmozgalom a legrégibb hagyományokkal bír. Angliában erős, jól szervezett, központosított, bürokratizált szakszervezetek működtek, melyek elsősorban kvalifikált munkásokat fogadtak soraik közé. A szakszervezeteket vezető munkásarisztokraták a tüzet nem a kapitalizmusra irányították, hanem csak jobb munkafeltételeket szerettek volna elérni egyes szakmákon belül, s ezt sem annyira sztrájkok segítségével, mint a munkaadókkal folytatott tárgyalások, alkudozások útján. A kvalifikált munkások privilegizált helyzetben voltak a nem minősített munkásokkal szemben, képviselőik ott ülhettek a parlamentben a liberális politikusok oldalán. A század 70-es éveiben a kompromisszumos politika jellemezte az angliai munkásmozgalom vezetését, mely 1871-ben elfordult a Párizsi Kommunától és szakított az I. Internacionáléval. Közben a szakszervezeti mozgalom terebélyesedett, az 1874. évi szakszervezeti kongresszuson a mozgalom vezetői 1 millió 190 ezer tagot tudhattak hátuk mögött (az 1871. évi 375 ezer taggal szemben). Az angol munkásarisztokrácia – mely közben

újabb és újabb feltörekvő rétegekkel töltődött fel –, teljesen elpolgárisodott, viszonylagos jómódban élt. Viszont a munkásság 40%-át a nem minősített munkások alkották, s ezek a legnagyobb nyomorban éltek. Sokáig úgy látszott, hogy ezt a társadalmi réteget nem lehet megszervezni; csak a 80-as évek vége felé bizonyosodott be, hogy tud és akar szervezkedni. Szakszervezetei már az angliai munkásmozgalom új fejezetét alkotják. Összefüggenek az angol munkásosztály nagy tömegakcióival, tüntetéseivel, a rendőri erőkkel való összezapásokkal. Az angliai munkásosztály fokozatosan kiszabadította magát a liberális burzsoázia befolyása alól; noha ezt a hatást végleg kikapcsolni nem lehetett, vele újból és újból szembe kellett nézni.

Nemcsak Angliában történt így, hanem Itáliában is, ahol az 1883-ban megalakult munkáspártnak (A Munka Fiainak Ligája) fel kellett vennie a harcot a radikális burzsoá párttal, el kellett határolnia magát a polgári demokratikus propagandától. Hasonló jelenségnek vagyunk tanúi Kelet-Közép-Európa országaiban, ahol a kezdeti idők munkásmozgalmában nagyon erős volt a liberális befolyás. A gyámkodás, melyet a liberális polgárság kifejtett, alkalmas volt arra, hogy fékezze a munkásmozgalom belső dinamizmusát, eltérítse a forradalmi programtól, teret nyisson az evolúciós elméleteknek, a kompromisszumnak. A munkásosztály forradalmi harcának iránya azonban a tisztán proletár érdekeket kifejező ideológia felé mutatott. S a harc a liberális és forradalmi nézetek között áthatja a kort, kirajzolódnak az egymástól eltérő (s egymással gyakran érintkező) irányzatok, kikristályosodik maga a forradalmi program, sorra megalakulnak a munkásosztály forradalmi pártjai. Ennek során elválnak egymástól a radikálisok és a mérsékelték, a forradalmárok és az evolúcionista. A forradalmi párt kialakulásában szerepe van annak a terrornak is, melyet az uralkodó osztály gyakorol a forradalmi jelszavakat hirdető munkáspártok és vezetőik felett.

Leszűkítené azonban a haladás táborát az, aki ez idő tájt kizárólag a forradalmi munkáspártokban keresné a haladás zászlóvivőit. A marxizmus korszakunkban még korántsem annyira ismert és elterjedt tanítás, hogy elfogadása volna az egyetlen értékmérő. Számos országban találkozhatunk olyan nem marxista mozgalmakkal, amelyek a társadalmi viszonyok meghaladását tűzték ki végső célként, a közvetlen harcot pedig országuk konzervatív-reakciós viszonyai ellen vívták. Olyan mozgalmakról van

szó, amelyek ugyan nem a marxizmus ismeretével felvértezve indultak harcba, de szembefordultak a kizsákmányolással, a társadalmi elnyomás minden formájával. Ide tartoznak a már említett orosz narodnyikok, akik a század 70-es éveiben felszínen tartották a népi tömegek elégedetlenségét a cári önkényuralommal szemben. Módszereik (egyéni terror) idegenek voltak a fejlődő munkásmozgalomtól, de egy olyan időszakban, amikor Oroszországban sem szakszervezetek, sem forradalmi munkáspártok nem működtek, szerepük feltétlenül haladó volt. Számos elvi felismerésük később átment a munkásmozgalom szellemi arzenáljába, s értékes hagyományt alkotott. A „forradalmárok” megjelölést tehát korszakunkban tágabb értelemben kell használni. Jeles forradalmárok léptek fel a 60-as években Szerbiában (Omladina), akik közül kiemelkedik Svetozar Marković. 1870-ben az I. Internacionálé orosz szekciójában ő lett a szerb levelező, tanítványa volt Marxnak és Engelsnek. Kiváló forradalmára a bolgár népnek Hriszto Botev, aki fellépett a hazai kompromisszumos politika ellen, és méltó társa volt Csernisev-szkijnek, Dobroljubovnak, Piszarevnek.

A forradalmi munkásmozgalom korai fejlettségét láthatjuk a cári Lengyelországban, ahol Ludwik Waryński 1876-tól szervezte az első szocialista köröket a varsói diákok és munkások között. 1882-ben alapította meg a Proletariat elnevezésű pártot. A lengyel munkásszervezetek a 80-as években már elszakadtak a burzsoá programtól, osztályharcos nézeteket hirdettek, elítéltek mindenfajta elnyomást. Viszonylag könnyen kivonták magukat a lengyel polgárság ideológiájának (az ún. pozitivizmusnak) a hatása alól, és még az olyan kényes kérdésben is haladó álláspontot foglaltak el, mint a lengyelországi nemzetiségek sorsa. A jelenség magyarázatát abban kell keresni, hogy a cári Lengyelországban 1905-ig nem volt olyan parlamentáris rendszer, amelybe a munkásmozgalom beilleszkeszhetett volna, mint ahogyan az számos országban bekövetkezett, ahol a szociáldemokrata pártok – részben a parlamenti szereplés révén – eredeti osztályharcos lendületükből sokat feladtak. Kelet-Közép-Európában a nemzeti kérdés is bonyolította a munkásmozgalom helyzetét. Így volt ez az Osztrák–Magyar Monarchiában, ahol a polgári pártok a nemzeti kérdés megoldását sürgették, nemzeti jelszavakat hangoztattak, a maguk befolyása alá vonva a munkásosztály egy részét is. Nehezen tudott pl. kifermődni a tisztán proletár irányzat a cseh mun-

kásmozgalmon belül és a liberális burzsoázia (az ún. ifjúcsehek) gyámkodása sokáig befolyása alatt tartotta a munkásságot. A nyelvi és kulturális harc a csehek és a németek között akadályozta az egy országon belüli nemzetköziség érvényre jutását, a proletár internacionalizmus meggyökerezését.

ELSŐ RÉSZ

POLGÁRI FORRADALOM
(1848–1849)

I. FEJEZET

A MÁRCIUSI FORRADALOM

1. AZ EURÓPAI FORRADALMI ÁRADAT KIBONTAKOZÁSA ÉS MAGYARORSZÁG

FORRADALMI FORDULAT EURÓPÁBAN

1848-ban minden korábbinál hatalmasabb forradalmi áradat borította el Európát. Az év első harmadában egymás után tizenhárom város lett forradalmi események színterévé: január 12-én Palermo, január 27-én Nápoly, február 23-án Párizs, március 4-én München, március 13-án Bécs, március 15-én Graz és Pest, március 18-án Milánó és Berlin, március 20-án Poznań, március 22-én Velence, április 12-én Konstanz, április 26-án pedig Krakkó utcáin viharzott végig a forradalom. S ez még csak a kezdet volt, hiszen június 12-én felkelt Prága, június 23-án pedig Bukarest is. Majd némi szünet elteltével újabb forradalmi mozgalmak robbantak ki szeptember 2-án Livornóban, szeptember 18-án Frankfurtban, szeptember 22-én Lörrachban s november 15-én Rómában. És a forradalom még a következő esztendőben is tovább hódított: 1849. január 31-én felütötte a fejét Firenzében, március 31-én pedig Genovában, majd május 4-én Drezdában, május 9-én Elberfeldben, május 12-én Rastattban s végzetül május 17-én Kaiserslauternben. A napóleoni háborúk időszakának lezárulása után kiépült európai hatalmi rendszer pedig, amely az előző évtizedek szabadságmozgalmait még nagyjából érintetlenül vésszelte át, most e forradalmi áradat hatására egyszeriben roskadozni kezdett.

De 1848 forradalmi áradata ezt az európai hatalmi építményt csak megingatni volt képes, alapjaiból kiforgatni nem. Már csak azért sem, mert időbelileg nagyon széttagolt volt. Hiszen a forradalom első hulláma még meglehetősen gyors egymásutánban zúdult rá a nápolyi, a párizsi, a müncheni, a bécsi, a berlini és a karlsruhei trónra. De amikor Prága

is mozgásba jött, addigra Konstanzban, Krakkóban, Poznańban és Nápolyban már ismét a régi rend képviselőinek a kezében volt a hatalom. S azután, még mielőtt Bukarest talpra állt volna, már Prága is elbukott. S helyette utóbb megmozdult ugyan egyebek mellett Róma és Firenze, időközben viszont az ellenforradalom lett úrrá Milánón, Bukaresten, Berlinen és Bécsen is. Amikor meg végül Drezda is fegyverre kelt, akkorra Firenze lett újból az ancien régime híveinek zsákmányává. S hiába sietett ekkor Drezda nyomába lépni Rastatt: mire kitűzte a zászlót, már Drezda sem, Palermo sem tarthatta magát többé, Párizsban pedig nemkülönben ütött a forradalom utolsó órája. Majd 1849 júliusában elesett Róma is, Rastatt is, úgy hogy a következő hónapban immár egyedül a magyarok és a velenceiek állták a harcot, amíg rövidesen az ő sorsuk is be nem teljesedett.

Ám abban, hogy az európai forradalom azonnali elsőprő sikert nem arathatott, korántsem a forradalmi folyamat időbeli széttagoltsága játszotta a döntő szerepet; ez csupán következménye volt annak, hogy a más-más országokban egymástól függetlenül porondra lépett forradalmi seregek között nemigen alakult ki szerves együttműködés. És ennek szintén volt egy mélyebben rejlő oka, az, hogy e más-más országokban porondra lépett forradalmi seregeknek a törekvései csupán részben voltak rokontermészetűek, részben viszont eltértek egymáséitól vagy egyenesen ellentéteseknek bizonyultak.

Mert abban, hogy a polgári fejlődés útját többé vagy kevésbé eltorlaszoló gátak lerombolásáért szálltak síkra, nem volt különbség az egyes országok forradalmi között. Eltérést okozott viszont az, hogy a forradalmasodott országok közül némelyekben a gazdasági élet terén egy ideje már a tőkés viszonyok voltak uralkodóak, más, hátrább tartó országok gazdasági életére ellenben egészen a forradalom kitöréséig a feudális viszonyok nyomták rá a maguk bélyegét. Így a forradalom táborának most néhol csupán a tőkés gazdasági rendhez idomuló politikai berendezkedés létrehozásáért kellett harcra bocsátkoznia, másutt ellenben a politikai viszonyok gyökeres átalakításán kívül a gazdasági viszonyok gyökeres átalakítását is feladatai közé kellett sorolnia. És a körülmények illetén különbözősége kifejezett meghasonlást persze még nem kellett hogy előidézzon s általában nem is idézett elő a szóban forgó forradalmak között. Csakhogy a polgári fejlődés kibontakozása a forradalom szín-

tereivé lett országok legtöbbszörében nem pusztán belső akadályokba ütközött, hanem külsőbe is, s emiatt az illető országok forradalmárainak a külső akadályok leküzdéséért úgyszintén harcot kellett indítaniok. Amikor pedig harcukat erre a térre is kiterjesztették, akkor már egymással is nemegyszer összeütközésbe kerültek.

A poroszoknak alávetett poznaui lengyelek például éppúgy a polgári fejlődés szabaddá tételéért küzdöttek, akár a poroszok. Az előbbieken azonban a maguk polgári fejlődésének minél teljesebb kibontakoztatása érdekében a poroszoknak való alávetettségüket is fel akarták számolni, az utóbbiak viszont erről ugyanezen okból hallani sem akartak. És az osztrákoknak alárendelt csehek és magyarok meg a lombardiai és venetói olaszok is éppúgy a polgári fejlődés ügyéért léptek sorompóba, akár az osztrákok. Csakhogy a csehek és a magyarok a maguk polgári fejlődésének minél maradéktalanabb kibontakoztatása érdekében alárendeltségüknek is véget kívántak vetni, a lombardiai és venetói olaszok meg egyenesen ki akartak válni a Habsburg-birodalomból, a polgári fejlődés osztrák hívei közül viszont ezeket a törekvéseket sokan nemcsak a Habsburgokra, hanem magukra nézve is károsaknak ítélték. S ráadásul a magyarok és az észak-olaszok ilyenén törekvéseit magukra nézve előnyteleneknek ítélték még az ő alárendeltségükből szintén hasznot húzó csehek is, akiket a magyarokkal mellesleg a magyaroknak alávetett szlovákok iránti rokonszenvük is szembefordított. Amint a havaselvei románok is éppúgy a polgári átalakulás jelszavát írták zászlajukra, akár a magyarok, s ennek megfelelően törekedtek is a magyarokkal való együttműködésre, afölött azonban, hogy a magyarok a maguk érdekében továbbra is fenn akarják tartani a magyarországi és erdélyi románok fölötti uralmukat, ugyancsak nem térhettek napirendre.

Ilyesféle ellentétek korántsem csak az etnikai tekintetben vegyes lakosságú s ezért belső nemzeti ellentétekkel is át- meg átszőtt birodalmak területén ütötték fel a fejüket. A német és az olasz forradalmároknak például (a Habsburgok jogára alatt élő észak-olaszok kivételével) nem valamiféle függőség felszámolásáért kellett síkra szállniok, csupán egységes nemzeti államuk megteremtéséért, s ez egyenesen kedvezett annak, hogy az egyes német, illetve olasz államokban színre lépő forradalmárok megtalálják egymás kezét. Ellentétek azonban ennek dacára még a német, illetve az olasz forradalom egyes osztagai között is jelentkeztek

– elsősorban a körül a kérdés körül, hogy a megteremtendő egységes nemzeti államon belül az egyes német, illetve olasz részfejedelemségek közül melyiknek a vezető köreié legyen az irányító szerep. És a forradalom német meg francia, illetve olasz meg francia híveinek a viszonya szintén nem volt ellentétektől mentes – már csak azért sem, mivel a franciák a maguk érdekeire nézve mind az egységes német, mind az egységes olasz állam létrejövetelét hátrányosnak érezték. Amint ugyanők ugyan ezen okból nem vették volna jó néven a Habsburg-birodalom meggyengülését sem, s emiatt túlságosan a Habsburg-birodalom területén kitört forradalmi mozgalmak egyikével sem tudtak rokonszenvezni.

Az európai forradalom táborának ütőképességét azonban még egyéb tényezők is csorbitották. Így többek között az, hogy egyes forradalmi csoportok – például a francia és az osztrák burzsoázia –, amelyeknek legfőbb céljaikat már a kezdet kezdetén sikerült elérniök, csakhamar kiváltak a forradalom táborából, sőt hovatovább az ellenforradalom tábora felé vezető útra is ráléptek, mivel érdekeik legfőbb veszélyeztetőit ettől fogva már nem az ancien régime képviselőiben, hanem éppenséggel más forradalmi csoportokban látták. És a forradalom táborának idővel olyan csoportok is hátat fordítottak, amelyeknek a sorsa éppen ellenkezőleg alakult: amelyeknek a forradalom táborán belül kezdeti várakozásaik ellenére sem adódott lehetőségük törekvéseik érvényesítésére. Mint például azok a magyarországi nem magyarok, akik tapasztalván, hogy a magyar forradalom őket pusztán a maga gazdasági és társadalmi vívmányaiban meg az általános polgári szabadságjogokban részelteti egyenlően, a nemzeti egyenjogúságot viszont továbbra is megtagadja tőlük, rövidesen szintén leszakadtak a forradalom táboráról, mi több: egyenesen az ellenforradalom táborához csatlakoztak.

Ilyen és hasonló okokon múlt tehát, hogy a negyvennyolcas forradalom egyszer s mindenkorra még nem végezhetett a napóleoni háborúk időszakának lezárulása után kiépült európai hatalmi rendszerrel. Teljesen azonban ennek a hatalmi rendszernek mégsem sikerült többé kihevern timerie azt a csapást, amelyet 1848 mért rá. Mert bármekkora ellentétek osztották is meg belülről a negyvennyolcas forradalom táborát, ez a tábor így is Európa korábbi történetében példa nélkül álló erő kifejtésre volt képes. Kivált az első hónapokban, amikor a hatalom bástyáit Palermótól Berlinig és Párizstól Pestig csaknem egyszerre kezdte ostromolni az ár,

s amikor az egyes országok forradalmi körei egymás törekvései közül a magukéit keresztezőkre még nemigen lettek figyelmesek, a magukéival rokon természetűekre viszont annál inkább felfigyeltek, amikor tehát egymás próbálkozásaiban többnyire még nem aggasztó jelenségeket, hanem ösztönző példákat láttak. Amint ez 1848 márciusában Magyarországon is tapasztalható volt.

A KEZDEMÉNYEZÉST EURÓPÁTÓL VÁRÓ MAGYARORSZÁG

Magyarország számára ugyanis a 19. század derekán már valóban életkérdés volt a teljesen megmerevedett feudális viszonyokból való kibontakozás. S magyar földön 1848 küszöbére az Ellenzéki Párt képében már egy olyan politikai csoportosulás is megszerveződött, amely az országot adandó alkalommal rá is vezethette volna a polgári átalakulás útjára. De hogy az ország a valóságban is egyhamar rá fog kanyarodni erre az útra, az ennek ellenére még 1848 elején is vajmi kevésbé látszott valószínűnek. Mert Magyarország polgári átalakulásának kulcskérdése volt a jobbágyviszonyok felszámolása. Az Ellenzéki Párt viszont a maga soraiban legnagyobb részt jobbágytartó földbirtokosokat egyesített. S ezek a földbirtokosok maguk sem voltak ugyan száz százalékgig érdekeltek a jobbágyviszonyok konzerválásában, de felszámolásukban szintén nem. Ezek a földbirtokosok tehát már 1848 előtt is tettek ugyan előre lépéseket a jobbágyviszonyok felszámolása felé, arra azonban, hogy a csomót meg is oldják, egészen 1848-ig nem voltak képesek – már csak azért sem, mert kellő határozottsággal helyzetük kettőssége folytán nem is léptek fel, de azért sem, mert a főhatalmat Magyarországon kezükben tartó Habsburgok ellenállásán még azoknak a próbálkozásaiknak a leg-többje is megfeneklett, amelyekre mégis elszánták magukat.

Az Ellenzéki Pártban tömörült liberális nemesurak tettek lépéseket a főhatalom meghódítása érdekében is, ezek a lépések azonban 1848-ig szintén nem vezettek eredményre, mivel annyi erővel, amennyi a főhatalom megragadásához kellett volna, a magyar nemesség egymagában nem rendelkezett. Erőit számottevően megnövelni pedig a nemesség csupán akkor tudta volna, ha maga mellé állítja a parasztságot. Ehhez viszont elengedhetetlen volt a jobbágyviszonyok előzetes felszámolása. Egyszerűen a magyar nemesség az 1848 előtti években egy pusztán a maga esz-

közeivel fel nem oldható ellentmondás szorítójába került: a jobbágyviszonyok felszámolását nem tudta keresztülvinni, mert nem volt képes előzőleg a főhatalom birtokába jutni, a főhatalmat pedig nem tudta meghódítani, mert a jobbágyviszonyokat nem volt képes előzőleg felszámolni.

Nem kétséges, hogy Magyarország idővel maguknak a Habsburgoknak a vezetésével is rálépett volna a polgári átalakulás útjára (úgy, amint utóbb Oroszország is az abszolút hatalom vezetésével lépett rá erre az útra). Nyilvánvaló azonban, hogy ha a további tőkés fejlődés útját végül is a polgári átalakulásban egyáltalán nem érdekelt Habsburgok nyitják meg Magyarország előtt, akkor ez az út megközelítőleg sem lett volna olyan széles és egyenes, mint amilyenre a polgári átalakulásban legalább részlegesen érdekelt magyar nemesség vezette volna rá az országot.

Ezért volt hát Magyarország számára égető kérdés, hogy abból a szorítóból, amelybe a magyar liberális nemesség került s amelyből magamagát sehogy sem volt képes kiszabadítani, nem szabadulhat-e ki valahogy másként, valami külső változás segítségével. S ezért lett Magyarország számára sorsdöntővé az 1848 elején Európa-szerte kibontakozott forradalmi erjedés, amely – megrendítván az európai hatalmi rendszert s benne a Habsburgok hatalmi helyzetét is – valóban ilyen felszabadító hatással volt a magyar liberális nemességre.

A PÁRIZSI FORRADALOM VISSZHANGJA

1848 európai forradalmi közül az első, amely Magyarországon is kézzelfogható cselekedetekre ösztönözte a polgári átalakulás híveit, a párizsi kispolgári és munkástömegek február 23-i felkelése volt, amely megdöntötte Lajos Fülöp trónját és Franciaországot ismét köztársasággá tette, a köztársaság vezető társadalmi tényezőjévé pedig a pénzarisztokrácia mellett addig másodrendű szerepre kárhóztatott ipari burzsoáziát avatta. S az első magyar államférfi, aki mikor – március 1-én – értesült a Párizsban történekekről, nyomban megértette, hogy most ütött Magyarország órája is, a pozsonyi országgyűlés alsótáblájának ellenzéki vezérszónoka, Kossuth Lajos volt.

Kossuth a palermói és a nápolyi forradalom meg a Habsburg-ellenes tömegtüntetések formájában egyidejűleg Milánó utcáin is felszínre törő

forradalmi erjedés hatására már február végén arra készült, hogy egy az országgyűlés elé terjesztendő felirati javaslatban alkotmányos berendezést követeljen az udvartól valamennyi Habsburg-uralom alatt álló ország számára. Akkor azonban még feladni kényszerült ezt a tervét, mivel szándékait egyelőre ellenzéki követársainak tekintélyes hányada is túlon túl vakmerőeknek ítélte. Most viszont, a március 2-i vegyes követi értekezleten bejelentette, hogy másnap mégis az alsótábla elé fog állni felirati javaslatával, s ebben immár nemcsak az örökös tartományok belső rendjének alkotmányos alapokra helyezését fogja követelni, hanem hogy Magyarországon is történjék meg végre, aminek történnie kell, hogy tehát még a folyó országgyűlés törvénybe iktathassa a legsürgősebb teendőket – így a közteherviselés bevezetését (legalábbis a megyei háziadó és a létrehozandó országos pénztár vonatkozásában), az úrbéri viszonyoknak a földesurak kármentesítésével lebonyolítandó felszámolását, a városok belrendezését, a nem nemeseknek „illő” politikai jogokban részesítését, a honvédelmi rendszer gyökeres átalakítását stb. –, s hogy e meghozandó törvények maradéktalan életbe léptetésének a biztosítására azonnal alakuljon meg egy az osztrák hatóságoknak alá nem rendelt s egyedül a magyar törvényhozásnak felelős magyar kormány is.

S Kossuth kezdeményezése a párizsi forradalom hírének elterjedése után már nemcsak a liberális politikusok soraiban nem lelt ellenzőkre, de a konzervatív követek körében sem; ellene egyedül a pártokon kívül álló Széchenyi István gróf lépett fel azzal az indítvánnyal, hogy az országgyűlés az adott helyzetben éppen ne követelésekkel forduljon az udvarhoz, hanem tántoríthatatlan hűségéről biztosítsa az uralkodóházat, s ilyen módon a szükséges átalakulást alapozza a dinasztiaiban ezek után szerinte bizonyosan felébredő méltányosságra. Ez az ellenjavaslat azonban egyetlen követ támogatását sem nyerte el; Széchenyinek mindössze annyit sikerült kiharcolnia, hogy Kossuth a maga tervezetét öltöztesse némileg mérsékeltebb alakba, nevezetesen: hogy a felelős magyar kormány megalakítását ne nyilvánítsa benne azonnal megoldandó feladatnak, hanem ezt is csak az országgyűlés berekesztéséig rendezendő problémák egyikeként említse meg.

Ilyen tompított szövegezésben került hát Kossuth felirati javaslata március 3-án az alsótábla elé, majd miután itt most már egyhangúlag elfogadtatott, következő állomásaként István főherceg nádorhoz, hogy

azután ő mint a felsőtábla feje annak rendje és módja szerint jóváhagyassa a főrendekkel is.

De a felirati javaslatnak a főrendek elé terjesztése mégsem történt meg egyhamar. Mert az alsótábla konzervatívjainak a gerincét az, ami Párizsban történt, egymagában is megroppanthatta, az udvari köröket viszont pusztán ez még nem bírta teljes magukmegadásra. Bécsben tehát most lázas tanácskozások kezdődtek az ellenállás mikéntjének kimódolására, s ezért István főherceg – éppen 3-án – maga is a császárvárosba utazott, majd néhány nap múlva követte őt Mailáth György országbíró és Keglevich Gábor gróf tárnokmester is, úgy hogy Pozsonyban végül senki sem maradt, aki jogosult lett volna egybehívni a felsőtáblát. A teendők tekintetében azonban a bécsi tárgyalások résztvevői képtelenek voltak egyöntetű álláspontra jutni: akadt, aki elengedhetetlennek ítélte az országgyűlés haladéktalan felosztatását, akadt, aki elegendőnek gondolta, ha az uralkodó dorgálásban részesíti a diétát, s volt pártja a hagyományos eljárásnak is, annak tudniillik, hogy a felsőtábla konzervatív többségével egyszerűen szavaztassák le a felirati javaslatot. A bécsi tanácskozások elhúzódása miatt pedig egyre tovább késett a következő főrendi ülés időpontjának a kitűzése is.

Kossuthék azonban ezekben a napokban sem ültek ölbetett kézzel. S mint akik érzik, hogy ha most megkezdik a harcot a kormányzati hatalom döntő összetevőinek a Habsburgokról a magyar nemességre történő átruházásáért, akkor egyidejűleg minden korábbinál nagyobb erőfeszítéseket kell kifejteniök annak érdekében is, hogy az ország eddig nagyrészt királyhű és úrgyűlölő parasztságát a nemesség javára hangolják át: mindenekelőtt újabb kísérletet tettek az úrbéri viszonyokból való kibontakozás ügyének a holtpontról történő elmozdítására. Erre pedig kitűnő alkalmat szolgáltatott, hogy éppen március 6-án került az alsótábla elé a főrendek február 10-i üzenete, amely a rendeknek az örökváltság tárgyában december 21-én született határozatával foglalkozott. Mert az üzenetből az derült ki ugyan, hogy a főrendek nem helytelenítik, ha az örökváltság ügyét a rendek kívánságainak megfelelően egy a két tábla tagjaiból vegyesen alakítandó országos választmány elé utalják, eleve elzárkóznak viszont minden olyan majdani intézkedés elől, amely akár egyetlen földesurat is örökváltsági szerződés kötésére kényszerítene addig, amíg gondoskodás nem történik arról, hogy az ország valamennyi

jobbágyának legyen miből megváltania magát; de akármit tartalmazott is ez az üzenet, azt mindenképpen lehetővé tette, hogy az alsótábla ismételtén visszatérjen a jobbágykérdésre. Kossuth tehát ekkor keresztül-vitte, hogy az alsótábla a főrendek üzenetének érdemi megvitatása helyett egyszerűen bízza meg az ő Pest megyei követtársát, Szentkirályi Móricot egy kerek örökváltsági törvénytervezet kidolgozásával. Szentkirályi pedig egy héten belül el is készítette munkáját.

Ámbár ez a tervezet még mindig nagyon messze volt attól, hogy elfogadása esetén a parasztságot csakugyan kiszabadítsa az úrbéri kötelékek hálójából és így meggyőzze a nemesség iránta táplált jóindulatáról. Szentkirályi ugyanis azt indítványozta, hogy az állam legyen segítségükre a megváltakozni kívánó jobbágyoknak, azt azonban fel sem vetette, hogy maga az állam váltsa meg őket. Holott saját erejéből a jobbágyságnak még állami kölcsönforrások megnyitása esetén is csak elenyésző töredéke lett volna képes megváltakozni. De Szentkirályi igyekezete ennek ellenére sem vonható kétségbe, hiszen a tervezet kimondani javasolta, hogy a földesurak egyetlen olyan községben sem térhetnek ki többé az örökváltsági szerződés megkötése elől, ahol a teljesjobbágyoknak legalább kétharmada örökváltságra akar lépni, s hogy a földesurakat nem „tökéletes”, csupán „múltányos” kárpótlás illeti meg, ez pedig lényegesen több volt, mint amennyit a régebbi országgyűlési viták anyagát képező hasonló tárgyú tervezetek valaha is tartalmaztak.

Már ezt megelőzően történt azonban a liberális nemesség hadállásainak kiszélesítése érdekében egy másik fontos kezdeményezés is. Március 4-én ugyanis az Ellenzéki Párt pesti klubjának, az Ellenzéki Körnek a választmánya is megvitatta Kossuth felirati javaslatát. S bár a pestiek egyöntetű lelkesedéssel fogadták Kossuth követeléseit, azt a véleményüket is kifejezésre juttatták, hogy valamennyi megoldást igénylő korkérdésre még az ő előterjesztése sem tér ki. Igaz, a választmány végül úgy határozott, hogy egyelőre ennek ellenére sem próbál belefolyni az események alakításába, a pesti ellenzékiek Petőfi Sándor körül tömörülő radikális kisebbségét azonban ez a határozat csöppet sem elégítette ki. A választmány egyik radikális tagja, Irányi Dániel tehát már másnap Pozsonyba utazott, hogy egyenest Kossuthtól tudakolja meg, nem helyeselné-e, ha most mégis megmozdulnának az országgyűlésen kívül álló körök is, hogy azután a diétához intézendő petíciókban maguk is nyomatékosan sür-

gessék az ország korszerű átalakításához szükséges lépések haladéktalan megtételét. Kossuth pedig a kérdésre határozott igennel válaszolt, sőt Irányi útján egyenesen felkérte az Ellenzéki Kört a petíciós mozgalom megindítására.

Így azután az Ellenzéki Kör következő, 9-i tanácskozásán immár ellenvetés nélkül elfogadta a radikális kisebbség peticionálási tervét, sőt beleegyezett abba is, hogy a petíció szöveget szintén a radikálisok egyike, Irinyi József fogalmazza meg. S két nap múlva már kész is volt a nagy mű, amely tizenkét pontba foglalva, tételesen felsorolta az ellenzék legjobbjainak követeléseit:

1. Kívánjuk a sajtó szabadságát, censura eltörlését.
2. Felelős ministeriumot Buda-Pesten.
3. Évenkénti országgyűlést Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Urbéri viszonyok megszüntetése.
8. Esküdtszék, képviselőlet egyenlőség alapján.
9. Nemzeti Bank.
10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A politikai statusfogyók szabadon bocsáttassanak.
12. Unió.¹

A tizenkét pont – mint látjuk – csupa liberális követelést tartalmazott, s mégis radikálisan meghaladta a Kossuth felirati javaslatában foglaltakat. Egyfelől azzal, hogy felölelt egy sor olyan követelést is (sajtószabadság, évenként és Pesten tartandó országgyűlés, vallás egyenlőség, nemzet-őrség, esküdtbíráskodás, erdélyi unió), amely – ha korábbi ellenzéki programokban szerepelt is – Kossuth mostani felirati javaslatában nem

¹ Mit kíván a magyar nemzet. Magyar Országos Levéltár, Bp. (továbbiakban: OL), Gyűjtemények (továbbiakban: Gy), 1848–49-i és emigrációs nyomtatványok (továbbiakban: '48Ny). Reprodukcióban közli: Negyvennyolc a kortársak szemével. Szerk. RÓZSA GYÖRGY–SPIRA GYÖRGY. Bp. é. n. [1973]. 165. sz.

kapott helyet. Másfelől meg azzal, hogy amikor olyan követeléseket hozott szóba, amelyek Kossuth felirati javaslatában szintén szerepeltek, többnyire akkor is Kossuthénál határozottabb és előbbre mutató szövegezéssel szolgált.

Így a tizenkét pont nem érte be azzal, hogy a nem nemeseknek pusztán „illő” (azaz tágabban is, de szűkebben is kimérhető) politikai jogokban részesítését követelje, hanem egyértelműen a teljes törvény előtti egyenlőség bevezetése mellett foglalt állást s külön is kiemelte, hogy az ország lakóinak ezentúl a választójogban is egyenlően kell majd részesedniök. Vagy – a hadseregről szólván – nem szorítkozott arra, hogy a honvédelmi rendszer gyökeres átalakítását csupán általánosságban sürgesse, hanem világosan megmondta, hogy Magyarországról el kell távolítani a birodalom más tartományaiból ide vezényelt csapatokat, a birodalom más tartományaiban állomásozó magyar alakulatokat pedig haza kell ereszteni és fel kell esketni a magyar törvényekre, azaz – végső soron – az eddig teljesen egységes testületként kezelt császári hadseregnek különálló osztrák és magyar hadsereggé történő széttagolása mellett foglalt állást. De radikálisabb volt ennek a szövegnek a köztelherviseléssel foglalkozó passzusa is, hiszen a szóban forgó pont az adóterhek együttes viselésének a követelményét nem csupán egyes adónemekre, hanem minden adónemre egyaránt érvényes követelményként vetette fel. Végül pedig – s alighanem ez a legfontosabb – az úrbéri viszonyok felszámolásának a követelését a tizenkét pont egyáltalán nem egészítette ki a földesurak kármentesítésének a követelésével.

Igaz viszont, hogy a kármentesítés kérdésének elmellőzése még mindig nem jelentette magának a váltság nélküli jobbágyszabadításnak a követelését; ezzel a tizenkét pont csupán azt juttatta kifejezésre, hogy az úrbéri viszonyok felszámolása olyan késedelmet nem tűrő feladat, amelynek a megoldását tovább akkor sem szabad halasztani, ha a földesurak egyidejű kármentesítése pillanatnyilag sem a jobbágyság, sem az állam anyagi erőforrásaiból nem biztosítható. Vagyis Irinyi tervezetének, bármennyire túlment is a Kossuth felirati javaslatában foglaltakon, egyetlen pontja, az úrbéri viszonyok felszámolását sürgető pontja sem hágtá át a liberális nemesi politikusok java része számára még elfogadható követelések kereteit. És az Ellenzéki Kör március 13-án simán el is fogadta a tervezetet.

Annál nagyobb fejtörést okozott viszont a 13-i összejövétel résztvevőinek az a kérdés, hogy most már mi történjék a tizenkét ponttal a továbbiakban. Kiderült ugyanis, hogy a radikális fiatalok ezt a szöveget az eredeti elképzelésektől eltérően már korántsem az Ellenzéki Kör vagy más zártkörű csoport kérvényeként óhajtják továbbítani Pozsonyba, hanem a következő vasárnapon, 19-én nagyszabású népgyűlést készülnék rendezni a Rákoson, s a tizenkét pontot azután ebből a gyűlésből kívánják útjára bocsátani mint a pesti nép, valamint az éppen ezen a héten megnyíló József-napi országos vásár alkalmából Pestre sereglő vidékiek sokezres tömegeinek akaratnyilvánítását. Ez a terv pedig csak aggodalmakat kelthetett az Ellenzéki Kör vezetőiben, hiszen megvalósulása esetén a mozgalom irányítása könnyen kicsúszhatott volna a magukfajta liberális nemesi politikusok kezéből (nem is beszélve arról, hogy a népgyűlés elé terjesztendő szövegnek az úrbéri viszonyok felszámolását a földesurak kármentesítésének említése nélkül követelő pontja az ott megjelenő falusiak száján már csakugyan a váltság nélküli jobbágyszabadítás követelésévé alakulhatott volna át). A 13-i tanácskozás résztvevői tehát másnap délutánra újabb megbeszélést hívtak össze, s erre most meghívták az Ellenzéki Körhöz nem tartozó radikális fiatalokat is, hogy ez alkalommal immár mindnyájukkal közvetlen eszmecserébe bocsátkozhassanak, s így egy füst alatt mindnyájukat rávegyék szándékaik megmésítésére.

Közben viszont a feszültség Pozsonyban is tovább fokozódott. A nádor ugyanis 11-én végre visszaérkezett a diéta színhelyére, a felsőtábla azonban továbbra sem ült össze, s minden jel arra vallott, hogy ha a főrendek majd összeülnek is, akkor sem fogják jóváhagyni Kossuth felirati javaslatát. Ezt az eshetőséget pedig sok-sok liberális politikus szemében különösen aggasztóvá tették azok az egyidejűleg sorozatosan érkező – különben alaptalan – hírek, amelyek szerint az ország északkeleti megyéiben többfelé parasztfelkelések robbantak ki. A liberálisok zömén ugyanis e hírek hallatára eluralkodott az a félelem, hogy ha az országgyűlés a maga politikáját még most sem emeli fel – Kossuth március 3-i szavaival szólva – „a körülmények színvonalára”,² akkor utolsó lehetőségét is elszalasztja,

² Kossuth felszólalása az országgyűlés alsótáblájának 1848. márc. 3-i ker. ülésén. Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM). XI. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1951. 623.

mert a feudális viszonyok felszámolása ebben az esetben is meg fog ugyan történni, de nem a nemesség vezetésével és a nemesség szája íze szerint, hanem a nemesség ellenében, népforradalom révén fog végbemenni. Az elhatározó lépés azonban ennek ellenére még mindig váratott magára – egészen addig, amíg március 13-án Bécsben is ki nem tört a forradalom.

A BÉCSI FORRADALOM VISSZHANGJA

A pozsonyiak már 13-a délutánján értesültek arról, hogy Kossuthnak az osztrák örökös tartományok számára is alkotmányos berendezkedést sürgető (s német fordításban is gyorsan elterjedt) 3-i beszéde Bécsben is megtette hatását: hogy a 13-ára egybehívott alsó-ausztriai rendi gyűlés résztvevőit aznap reggel bécsi polgárok, diákok és munkások alkotmányosságot követelő óriási tömege fogadta a rendi gyűlés székháza előtt, s a sokaság és a helyőrség között rövidesen fegyveres összeütközésre is sor került. Másnap délelőtt meg már az is ismeretessé lett Pozsonyban, hogy a harc a felkelők győzelmével végződött, s maga az államkancellár, Clemens Metternich herceg is kénytelen volt lemondani, sőt külföldre menekülni. Ezek a hírek pedig végre fordulatot idéztek elő Pozsonyban.

István főherceget például a történetek meggyőzték arról, hogy többé nem szabad akadályoznia Kossuth felirati javaslatának az uralkodó elé terjesztését, mert az udvarnak most már nincs más választása, mint vagy önként belenyugodnia – legalább átmenetileg – a Kossuth követelte újítások életbe léptetésébe, vagy kockáztatnia még messzebb menő újítások életbelépését, esetleg Magyarország teljes elszakadását is. Az István főhercegnél tapasztalható nézetváltozás pedig immár Széchenyi is meggyőzte arról, hogy többé nincs miért hátráltatnia, hanem éppenséggel segítenie kell Kossuth terveinek megvalósulását, mert Kossuth követelései eszerint mégsem fogják felidézni azt, amitől ő eddig mindenekfölött tartott: a Habsburgok ellenállását, Kossuth követeléseinek sikerre vitele pedig kiküszöbölheti korábbi aggodalmainak másik fő tárgyát, a népforradalom eshetőségét is. Magát Kossuthot viszont a Bécsben történtek arról győzték meg, hogy most haladéktalanul tovább kell mennie azon az úton, amelyre a párizsi forradalom hírének vétele után rálépett.

Az alsótábla 14-én délelőtt megnyílt kerületi ülésén tehát Kossuth indítványt tett arra, hogy a rendek most már ellentmondást nem tűrően szólítsák fel a nádort a felirati javaslatnak a főrendekkel való azonnali elfogadtatására s válasszanak egy küldöttséget, amely a feliratot a főrendek hasonlóképpen megválasztandó képviselőivel együtt másnap Bécsbe vigye és az uralkodó elé terjessze. Ez előtt a követelés előtt pedig, amelyhez a követi kar megint csak egy emberként csatlakozott, immár István főherceg is, a felsőtábla is ellenszegülés nélkül meghajolt.

Kossuth azonban ekkor már maga is világosan látta, hogy az általa március 3-án fogalmazott szöveg fölött azóta meglehetősen elszállt az idő. Arra viszont, hogy ezt a szöveget most, miután végre a főrendek is áldásukat adták rá, az országgyűlés újrafogalmazza, nem látott lehetőséget, mivel ilyesféle próbálkozás okvetlenül újabb vitákra s ezzel a drága idő további fecsérlésére vezetett volna. Az alsótábla másnap reggeli ülésével elfogadtatott hát egy határozatot, amely leszögezte, hogy a feliratba alkotói szerint beleértendő a vallásegysítség, az esküdtbíráskodás és a sajtószabadság bevezetésének, valamint Magyarország és Erdély egyesítésének s a következő országgyűlések Pesten és évenként való tartásának az igénye is. Már ezt megelőzően – még 14-e délutánján – kimondatta ezenkívül az alsótáblával, hogy sürgősen törvénybe kell iktatni a nemzetörtség felállítását. Majd a március 15-én reggel tartott ülésen elfogadtatott a rendekkel még egy határozatot, amely szerint az alsótáblának eltökélt szándéka mielőbb törvénybe iktatni a közteherviselést is, mégpedig valamennyi adónemre kiterjedő érvénnyel. Végül pedig ugyanezen az ülésen jóváhagyta az alsótáblával azt a Szentkirályi által előterjesztett javaslatot is, hogy a rendek az ő úrbéri törvénytervezetét vegyék le a napirendről, s helyette foglalják határozatba az úrbéres szolgáltatásoknak a földesurak állami kármentesítésével lebonyolítandó teljes és azonnali megszüntetését.

Két nap sem telt el tehát a bécsi forradalom kitörése óta, s Kossuthnak máris sikerült keresztülvinnie, hogy az alsótábla ugrásszerű előrelépéssel olyan követeléseket tegyen végre magáéivá, amelyek ha nem is mindenben – hiszen a népképviselő bevezetésének szükségességét a rendek még ekkor sem nyilvánították ki, s nem emeltek szót a császári hadsereg egyiségének felszámolása mellett sem –, legnagyobbbrészt találkoztak már a pesti tizenkét pontba foglalt követelésekkel. Magának a tizenkét pont-

nak a sorsa viszont még 14-én este is meglehetősen bizonytalanak mutatkozott. Az Ellenzéki Kör 14-i összejövetelén ugyanis hosszan tartó és elkeseredett vita alakult ki a jelenlevő liberálisok és a radikálisok egy része között, s hiába követelte Irinyin kívül Vasvári Pál is, Vidats János is, hogy a tizenkét pontot az általuk tervezett módon, a rendezendő pesti népgyűlésből bocsássák útjára, a többség, az ellenszónokokra – Klauzál Gáborra, a Csongrád megyei ellenzék Pesten épp aznap feltűnt fejére, Csány Lászlóra, a Zala megyei ellenzék egyik alkalmilag ugyancsak Pesten időző vezetőjére és Nyáry Pál Pest megyei másodalispánra – hallgatva, olyan határozatot hozott, amely szerint a tizenkét pontot először Pozsonyba kell küldeni Batthyány Lajos grófhhoz, hogy azután ő mint az Ellenzéki Párt elnöke az egész országban köröztethesse, s ennek megtörténtével az egész nemzet nevében terjeszthesse majd az országgyűlés elé. Erre a határozatra pedig még a radikálisok közül is áldásukat adták néhányan, olyanok, akik képtelenek voltak megérteni, hogy a többség által pártolt eljárás a valóságban éppen nem a petíció hatékonyságának fokozását, csupán a liberális nemesség korlátlan vezető szerepének a biztosítását célozza szolgálni.

A tanácskozás végeztével tehát a gyűlésről szokott találkozóhelyükre, a Pilvax Kávéházba visszatérő radikális fiatalok között újabb ingerült vita robbant ki. A vita azonban csak addig tartott, amíg váratlanul be nem futott a Pilvaxba is a bécsi forradalom győzelmének híre. Ez a hír ugyanis még az eddig ingadozók előtt is egyszerre világossá tette, hogy mégsem szabad engedniök a liberálisok álláspontjának. Sőt „a közvélemény asztalát” körülvevők most már abban is egyetértésre jutottak, hogy a bécsi fordulat után magának a rákosi népgyűlésnek a terve is elejtendő és a tizenkét pont máris a pesti „nép határozataként tekintendő”, mert az adott helyzetben már a gyűlés kitűzött időpontjáig még hátralevő öt nap elvesztegetése is jóvátehetetlen késedelmet okozna.

Hiába rohant hát ekkor a Pilvaxba maga Klauzál is s hiába emlékeztetett ott az Ellenzéki Kör délutáni döntésére: „az ifjúságnak tettleges fellépése el lőn határozva”, s ezzel „a forradalom fáklyája meggyújtott”³ Pesten is. És így másnap, március 15-én Pest is Bécs nyomdokaiba lépett.

³ NYÁRI ALBERT, A magyar forradalom napjai. Pest, 1848. 26–27.

2. A PESTI FORRADALOM ÉS KÖZVETLEN KÖVETKEZMÉNYEI

A TIZENKÉT PONT ELSŐ NEGYEDRÉSZÉNEK ÉRVÉNYRE JUTTATÁSA MÁRCIUS 15-ÉN

Március 15-e első fejleménye az volt, hogy Petőfi összeült Vasvárival meg a Pilvax-kör két további tagjával, Jókai Mórral és Bulyovszki Gyulával s a tizenkét pont eddigi – petícióhoz illő – keretszövegét felcserélte egy új szerepének megfelelő, kiáltványt formázó szöveggel, anélkül azonban, hogy maguknak a tizenkét pontba foglalt követeléseknek a szövegét is radikalizálni próbálta volna (mert hogy Magyarországon netalán már megvolnának egy a polgárinál messzebb menő átalakulás keresztülvitelének a feltételei, olyasmivel természetesen a tanácskozásnak az a két résztvevője – Petőfi és Vasvári – sem áltatta magát, aki egyébként a kitűzendő végcél ekkor már a polgári berendezkedést radikálisan meghaladó „szociális köztársaságban” látta). Majd, elkészülvén a kiáltvány kéziratának véglegesítésével, ez a négy főnyi együttes a Pilvaxba sietett, maga köré gyűjtötte a már ott várakozó többi radikális fiatal is, s ezután sorra járta a pesti egyetem fakultásait, hogy a továbbiakban mindenekelőtt az egyetemi hallgatókat bírja csatlakozásra. A mozgalom azonban kezdettől fogva nagy számban vonzott magához másokat is az utcákon járó-kelő emberek közül, úgy hogy az egyetemről távoztukban Petőfiék már 2 ezer főnyi (azaz az egyetemisták összlétszámának majd kétszeresére rúgó) tömeget tudhattak maguk mögött, mire pedig a Hatvani utcába, útjuk következő célpontja, a Landerer és Heckenast-nyomda elé értek, már 5 ezres sokaság követte őket.

Petőfiék eredeti szándéka pusztán az volt, hogy letérve a feliratozás és peticionálgatás eddig vajmi kevés eredményre vezető ösvényéről, a tizenkét pontba foglalt követelések közül legalább egynek – nevezetesen: a sajtószabadság követelésének – gyakorlati érvényt szerezzenek ezen a napon s ezzel végre kimozdítsák a kátyúból a polgári átalakulás ügyének szekerét. A Landerer és Heckenast-nyomdat tehát azért keresték fel, hogy ott cenzúrázatlanul nyomassák ki írásműveiket, mégpedig magát a tizenkét pontot tartalmazó kiáltványt, valamint Petőfi *Nemzeti dal*-át (amelyet a költő két napja írt s eredetileg a tervezett 19-i népgyűlésre

szánt). Látván azonban, hogy a sajtószabadság illetén tetteles életbe léptetését a mögöttük felsorakozott tömeg tiszteletet parancsoló méreteinek jóvoltából a vártnál könnyebben sikerül keresztülvinniök, megértették, hogy a kezdetben képzelnél messzebb is elmehetnek. Végezvén tehát a nyomdában, kora délután népgyűlést rendeztek a Nemzeti Múzeum piacán, s itt Irányi javaslatára – ekkor már mintegy 10 ezer ember jelenlétében – elhatározták, hogy a tizenkét pontot el fogják fogadtatni a városi tanáccsal is, majd pedig – érvényre juttatandó a tizenkét pontnak egy másik, a politikai foglyok szabadon bocsátására vonatkozó követelését is – Budára vonulnak és kierőszakolják, hogy az ott székelő legfőbb magyarországi kormányzék, a helytartótanács azonnal helyeztesse szabadrálbra a forradalmi tevékenysége miatt bírói ítélet nélkül is már kerek egy éve fogva tartott Táncsics Mihályt. Azon melegében választottak is hát a maguk soraiból egy hattagú bizottmányt, hogy az a továbbiakban szószólójuk legyen a hatóságok előtt, s avval megindultak a városháza felé.

De még meg sem érkeztek a városháza piacára, s bizottmányuk tagjainak száma hatról máris nyolcra nőtt. Mert a liberális nemesi mozgalom Pesten tartózkodó korifeusai eleinte nem tulajdonítottak jelentőséget a radikálisok – vagy ahogy őket ettől a naptól fogva országszerte nevezni kezdték: a márciusi fiatalok – fellépésének. Az első órák elteltével azonban már ezek a politikusok is rádöbbenhetek arra, hogy tévedtek, hiszen Petőfiéknek tekintélyes tömegekre sikerült szert tenniök. S ebből a felismerésből a szóban forgó liberális politikusok számára immár önként adódott az a következtetés, hogy többé nem maradhatnak az események tétlen szemlélői, mert ha tétlenkednek, akkor a forradalmi mozgalom könnyen túlmehet a szerintük kívánatos határokon, ha viszont most maguk is csatlakoznak a mozgalomhoz, akkor legalább utólag talán a maguk kezébe vehetik még a mozgalom gyeplőit, ebben az esetben pedig már nem is csak arról lesz módjuk gondoskodni, hogy a mozgalom el ne fajuljon, hanem akár arról is, hogy éppenséggel a liberális törekvések erősítőjévé legyen. A múzeum elől a városháza felé vonulók körében ezért egyszerscak megjelent Klauzál is, Nyáry is. A márciusi fiatalok pedig nemcsak örömmel üdvözölték, de bizottmányukba is mindjárt befogadták őket. Mert az a márciusiak előtt sem lehetett kétséges, hogy Klauzálék ezek után kísérletet fognak tenni a mozgalom irányításának átvételére.

Csakhogy a márciusiaknak azzal is tisztában kellett lenniök, hogy a polgári átalakulás ügyét ők maguk teljes egészében úgysem vihetik sikerre, mert ehhez – bármekkora tömeg szegődött most melléjük Pesten – mégsem elég erősek, s hogy ezért a továbbiakban is törekedniük kell ugyanolyan lépések megtételére, amelyek kész helyzet elé állíthatják a különben meg-megtorpanni hajlamos liberálisokat, a liberálisokkal való együttműködés ösvényéről azonban továbbra sem szabad letérniök.

Ennek a politikának a helyességét pedig már az is igazolta, ami azután a városházán történt. Ott ugyanis ekkor már javában tárgyaltak a városi tanács és a helybeli választottpolgárság sebtében rendkívüli közgyűlésre összehívott tagjai, a tárgyalás azonban pusztán akörül forgott, milyen eszközöket vegyenek igénybe a forradalmi mozgalom elfojtására; mert abban, hogy a mozgalmat mindenképpen el kell fojtani, nemcsak a jelenlevők konzervatív gondolkodású többsége értett egyet, hanem a többséggel teljesen egy volt a városi vezetők között helyet foglaló néhány liberális is. Petőfiék betoppanása után viszont a közgyűlés menete homlokegyenest ellenkező irányba fordult. És ez elsősorban annak volt ugyan köszönhető, hogy a márciusi fiatalokat a városházára is elkíserte az általuk utcára szólított – s időközben még tovább, 15–16 ezer főnyire (vagyis immár a Pesten élő felnőtt férfiak összességének felével azonos számúra) duzzadt – tömeg, de másodlagosan köszönhető volt annak is, hogy a márciusi fiatalok kíséretében ez alkalommal már Klauzálék is ott voltak, s követeléseik mellett ők is szót emeltek. Ez ugyanis a városatyákat egyszerűen meggyőzte arról, hogy többé nemcsak ellenszegülésre nem szabad gondolniuk, hanem jó lesz egyenesen kitörő lelkesedést mutatniok a forradalmi mozgalom iránt.

Most tehát a városházán hirtelen színeváltozás történt. A városi tanács először is a legnagyobb készséggel magáénak ismerte el a tizenkét pontba foglalt követeléseket. Azután a közgyűlés kimondotta, hogy a tizenkét ponttal egy küldöttség már másnap utazzék Pozsonyba, s ne csak e nevezetes dokumentum elfogadására hívja fel az országgyűlést, hanem arra is, hogy székhelyét haladéktalanul tegye át Pestre. Határozatot hozott továbbá a közgyűlés egy a márciusi fiatalok képviselőinek részvételével alakítandó forradalmi választmány azonnali felállításáról, s kimondotta, hogy e választmány – minden további nélkül érvényt szerezve a tizenkét pont idevágó követelésének is – sürgősen szervezze

meg a helybeli nemzetőrséget. Végezetül pedig az egybegyűltek – követve az Irányi által még a múzeumiggyűlésen javasoltakat – azzal is megbízták a választmányt, hogy a közgyűlés berekesztése után keresse fel a helytartótanácsot s vétesse vele tudomásul mind a sajtószabadság életbeléptét, mind a nemzetőrség megalakítását, egyben arra is felszólítva ezt a testületet, hogy a katonai hatóságokkal tüstént helyeztesse szabadlábra Táncsicsot s adasson ki olyan parancsot, amely szerint a helyőrségnek – mint eddig sem tette – ezután is tilos lesz beleavatkoznia az események folyásába.

Igaz viszont, hogy a városi vezetők hirtelen kerekedett készségének ára is volt. A tizenkét pontot például a városi tanács végül mégis csupán petíció gyanánt volt hajlandó továbbítani Pozsonyba, a létrehozott forradalmi választmány tizenhárom tagja közé pedig a közgyűlés mindössze négy márciusi fiataalt választott, s a választmány többi kilenc helyét liberális nemesekkel és polgárokkal töltötte be. A közgyűlés azt is kimondotta, hogy a most megszervezendő pesti nemzetőrség magvát a helybeli polgárőrségnek kell képeznie, fegyverforgatásra újonnan jelentkező városlakók pedig csak korlátozott számban léphetnek be majd ebbe a karhatalmi alakulatba.

Az is igaz azonban, hogy ezek a fenntartások és kikötések a lényegét nem érintették. Hiszen a lényeg mégiscsak az volt, hogy miközben Kossuthék még épp csak megkezdték a követeléseik elfogadtatására szolgáló bécsi alkudozásokat, Petőfiék Pesten már tényleges érvényt is szereztek követeléseik egy részének. És ha a többség a forradalmi választmányon belül a liberálisoké lett is, a lényeg mégis az volt, hogy egyáltalán létrejött a forradalomnak ez az első hatalmi szerve, s egy olyan népmozgalom talaján jött létre, amely – mint ezen a napon, úgy a továbbiakban is – újra meg újra érvényt szerezhetett a márciusi fiatalok akaratának még a választmányon belül többségi helyzetbe került liberálisok ellenében is. Amint ha a tizenkét pont másnap még mindig csupán petíció gyanánt indulhatott is Pozsonyba, a lényeg mégis az volt, hogy már másnap útra kelhetett s most már egy olyan népmozgalom képviselőjében, amely a valóságban a pusztá kérelemnél jóval nagyobb súlyt tudott kölcsönözni neki.

A márciusi fiatalok tehát nem fizettek túlságosan nagy árat a liberálisokkal való együttműködésért. Az együttműködés fenntartása pedig

a továbbiakban is javukra vált: a helytartótanács, amely délelőtt még maga is mereven szembehelyezkedett a forradalmi mozgalommal, most szintén azonnal eleget tett a tőle követelteknek, s ez elsősorban megint csak a márciusiakat követő – ekkor már 20 ezres – tömegnek volt köszönhető, de köszönhető volt annak is, hogy a helytartótanács elé a forradalom követeléseit immár Pest városának liberális alpolgármestere, Rottenbiller Leopold, valamint Nyáry és Klauzál terjesztette, három olyan férfiú tehát, akiknek a céljai a helytartótanács urainak a szemében csaknem annyira gyűlöletesek voltak ugyan, akár a márciusiakéi, akikről azonban ezeknek az uraknak is tudniok kellett, hogy soha semmiféle forradalmi módszerrel nem rokonszenveztek. Mert ha most a forradalmi tömegek szószólóinak a szerepében ennek ellenére is éppen Klauzálék jelentek meg a színen, akkor ez a helytartótanács urait mindennél inkább meggyőzhette az ellenállás értelmetlenségéről.

Amint ez győzhet meg leginkább a márciusi fiatalok politikai érettségéről is. Hiszen ha a márciusiak ez alkalommal tulajdon tömegeik szószólóinak a szerepét is készek voltak átengedni a liberálisok képviselőinek, akkor ebből végképp kiviláglik, hogy ezek a fiatalemberek március 15-én nem csupán a pillanat sürgető voltával vetettek számot, hanem erőik korlátozott voltával is, vagyis nem csupán kockázatot tudtak vállalni, amikor kellett, hanem a kockázatvállalás erényét a józanság erényével is tudták párosítani. És így a március 15-i színjátéknak a helytartótanácsnál lejátszódott utolsó felvonása sem cáfolja, hanem éppenséggel megerősíti, hogy mindenekfölött ezeken a fiatalokon múltott, ha március 15-én végre Magyarországon is megtörténhetett a frontáttörés.

Márpedig a pesti forradalommal csakugyan megtörtént a frontáttörés Magyarországon is – annak ellenére, hogy a pesti forradalmároknak tizenkét követelésük közül március 15-én az eredetileg zászlajukra írott egyetlennél ugyan többet, de végül így is csupán hármat sikerült érvényre juttatniok, s annak ellenére, hogy Pest szavára március 15-én még sem Bécs, sem Pozsony nem figyelhetett fel. Mert a forradalom első három vívmányához rövidesen tucatjával társultak a továbbiak. S ebben már döntő része volt annak, hogy Pest szava rövidesen mégiscsak elhatolt Pozsonyba is, Bécsbe is. Amint ez már a március 15-ét közvetlenül követő napokban bebizonyosodott.

BATTHYÁNY KORMÁNYFŐI KINEVEZÉSE
MÁRCIUS 17-ÉN

Amikor a pozsonyi országgyűlés küldöttei március 15-e délelőttjén hajóra szálltak és útnak indultak Bécs felé, nem sejtették, hogy Pesten Landerer nyomdászai már meg is kezdték a szabad sajtó első termékeinek szedését. Azt azonban a küldöttségben helyet foglaló liberális vezetők így is eltökélték, hogy Bécsben teljesen szabad kezét csikarnak ki maguknak a Magyarország átalakítása érdekében teendő akadálytalan megtételére. Még útközben kidolgozták tehát egy kibocsátandó királyi kéziratnak a tervezetét, hogy azután az országgyűlés feliratára adandó válasz gyanánt ezt a szöveget írassák majd alá az uralkodóval, s ebbe – a most már magát velük minden lényeges kérdésben azonosító Széchenyi tanácsára – belevették, hogy az uralkodó a nádort Magyarországtól való távollétének tartamára királyi teljhatalommal ruházza fel, ami ellentétben volt ugyan a Habsburg-birtokok fölötti országlás egységének a *pragmatica sancti*óban lefektetett elvével, azzal látszott viszont kecsegtetni, hogy a továbbiakban már nem lesznek kénytelenek minden egyes intézkedésükhöz kikérni a bécsi udvari körök előzetes jóváhagyását.

Amikor pedig, hajójukról a bécsiek tomboló ünneplése közepette partra szállván, megtudták, hogy az örökös tartományokra nézve az uralkodó már hozzá is járult a cenzúra eltörléséhez és a nemzetőrség létrehozásához, sőt ráállott az Osztrák Császárság népképviselési alapon választandó alkotmányozó gyűlésének összehívására is: ezekből a fejleményekből kiolvasták, hogy pillanatnyilag akár az előzőleg tervezettnél messzebb is elmehetnek. A kézirattervezetet ezért most kiegészítették még egy ponttal, amely szerint az uralkodó máris beleegyezik egy Magyarország számára a jövőben teljes belkormányzati önállóságot biztosító külön magyar kormány megalakításába, s e kormány fejévé máris kinevezi az alsótáblán többséggel rendelkező Ellenzéki Párt elnökét, Batthyányt, majd sietve felkeresték a már hamarabb Bécsbe érkezett István főherceget, s felszólították arra, hogy ezt a szöveget haladéktalanul fogadtassa el az udvari körökkel. István főherceg vállalkozott is a kedvező döntés közlésére, mert változtatlanul attól tartott, hogy ha a Habsburgok nem engednek, akkor Magyarországot esetleg teljesen el fogják veszíteni (jóllehet a magyar liberálisok a valóságban nem gondoltak a Habsburg-

házzal való szakításra vagy az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatok teljes felszámolására).

Hanem az udvari körök ellenállásának leküzdése István főherceg közreműködésével is másfél napba került még: a Kossuthék követeléseinek megvitatására ismételten egybehívott államértekezleti tanács tagjainak zöme 16-án estére már beletörődött ugyan abba, hogy az uralkodó ám írja alá – igaz, némileg letompított formában – az István főherceg által előterjesztett kézirattervezetet, az uralkodó nagybátyja, a Ferenc császár halála óta – Ferdinánd beszámíthatatlanságára való tekintettel – közjogi alap nélkül is amolyan régensi szerepet betöltő Lajos főherceg viszont erről még ekkor sem akart hallani, s egyelőre hajthatatlannak bizonyult az uralkodó öccse és a trón várományosa, Ferenc Károly főherceg is, akinek szintén döntő része volt a legfelső állásfoglalások kialakításában. Egyszer csak jelentették azonban, hogy a pozsonyi diéta küldötteinek kíséretében százával Bécsbe sereglett magyar országgyűlési fiatalok a bécsi forradalmárokkal egyetértésben elhatározták a Burg megrohanását, majd ezt a hírt rövidesen követte egy másik is, amely úgy szólt, hogy Pest határában, Rákos mezején Petőfinek és társainak a vezérletével 20–30 ezer főnyi fegyveres tömeg ütött tábort a köztársasági államforma kiharcolásának szándékával, s ezek a hírek végre Lajos főherceget is meghátrálásra bírták. Éjfél tájra tehát Ferenc Károly teljesen magára maradt; amikor pedig jóval éjfél után a pesti forradalom győzelmének a híre szintén befutott Bécsbe, akkor végezetül ő is megtört.

Március 17-ére tehát nagy nehezen mégis megszületett a várva várt királyi kézirat. Szövege nem mindenben egyezett ugyan a Kossuthék által fogalmazottal – kimaradt belőle Batthyány kinevezése is –, de azt mindenképpen kifejezésre juttatta, hogy az uralkodó hozzájárul egy külön magyar kormány mielőbbi megalakításához, meg a nádor teljhatalomban részesítéséhez is. A teljhatalom birtokában pedig István főherceg Batthyánnak most már maga adott kormányalakítási megbízatást. És így 17-én este, az országgyűlés küldöttségének visszatérte után a pozsonyiak mégiscsak az első magyar parlamentáris kormány fejeként ünnepelethették az Ellenzéki Párt elnökét.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÉS A KÖZTEHERVISELÉS
TÖRVÉNYBE IKTATÁSA MÁRCIUS 18-ÁN

18-án azután az országgyűlés ismét munkához látott, s már ezen a napon három alapvető fontosságú törvénycikket fogadott el előbb az alsótábla, majd a főrendi tábla is. Az első kimondotta, hogy az ország lakói a következő közigazgatási év kezdetétől, 1848. november 1-étől fogva „minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan” fognak viselni. A második kimondotta, hogy „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatások (robot), dézsma és pénzbeli fizetések... örökösen megszüntetnek”, s a földesurakat ebbeli veszteségeikért az állam fogja kármentesíteni, a kármentesítés mikéntjéről pedig a következő országgyűlés fog rendelkezni. Végül a harmadik törvénycikk azt mondotta ki, hogy az úrbéres szolgáltatásokhoz hasonlóan egyszer s mindenkorra eltöröltetik a jobbágyságot eddig ugyancsak súlyosan terhelő papi tized is.⁴

Vagyis az országgyűlés 18-án már be is váltotta azokat az ígéreteket, amelyeket az alsótábla március 15-e reggelén tett a jobbágyszabadítás és a közteherviselés mielőbbi törvénybe iktatására, sőt némileg még túl is ment ezeken az ígéreteken. Hiszen a 15-i határozatok a papi tized kérdését még egyáltalán nem érintették. Azt pedig, hogy az úrbéres szolgáltatások megszűnéséért a földesurakat az állam kárpótolja, már a 15-i határozatok is leszögezték ugyan, arról azonban ezekben szintén nem esett szó, hogy a jobbágyszabadítás életbelépésének nemcsak a kármentesítés megvalósulását, de még a kármentesítésre vonatkozó törvényjavaslat letárgyalását is jóval meg kell előznie.

Igaz, a liberális politikusok szemében magától értetődőnek látszott, hogy a földesúri kilenceddel együtt meg kell szűnnie a teljesen hasonló természetű papi tizednek is. És a liberálisok java részének szemében az is magától értetődőnek látszott, hogy a jobbágyszabadításnak most már a lehető leggyorsabban életbe kell lépnie, a kármentesítés viszont ezzel egyidejűleg semmiképpen sem oldható meg (nemcsak azért, mert ehhez

⁴ Az itt idézett pozsonyi törvénycikkeket meg a továbbiakban idézendőket is közli a Magyar Törvénytár. Szerk. MÁRKUS DEZSŐ. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896.

az állam anyagi erőforrásai elégtelenek, hanem mert maga a földesurak kármentesítendő veszteségeinek egyszerű felmérése is huzamosabb időt igényel). De hogy a kármentesítés ügyének elnapolásába valamennyi liberális belenyugodott, sőt végül belenyugodtak ebbe a konzervatív rendek és főrendek is, a papi tized eltörlését meg – Kossuth biztatására – éppen egynémely káptalani követek kezdeményezték, azt legkevésbé sem lehet az illetők holmi ügybuzgalomból fakadó belátásával magyarázni. Már csak azért sem, mert a konzervatív politikusok és a magas klérus tagjai, ha a nyilvánosság előtt kevés kivétellel hallgatásba burkolóztak is, maguk között egyáltalán nem rejtették véka alá, hogy a 18-án előterjesztett törvényjavaslatokra nagyon is kedvük ellenére mondtak igent, és még a nagyobb birtokú liberálisok között is jócskán akadtak, akik ezeket a törvényjavaslatokat teljes kétségbeeséssel fogadták.

Az országgyűlés tehát 18-án olyan törvényjavaslatokat tett magáévá, amelyeknek a pontjai közül korántsem mind élvezte a diétán résztvevők többségének a helyeslését. És így, ha az országgyűlés mégis magáévá tette a kérdéses pontokat is, ezt legalább részben az országgyűlésre kívülről ható tényezőknek kell javukra írni. Az utóbbiak legfontosabbikaként pedig megint csak a pesti forradalom veendő számításba. Hiszen Pozsonyban 18-án már sok mindent megtudhattak a március 15-i pesti események részleteiről s megismerhették a tizenkét pont szövegét is – benne az úrbéri viszonyok felszámolását haladéktalan tennivalóként és a földesurak egyidejű kármentesítésének követelése nélkül említő nevezetes ponttal. Hallván pedig, hogy Petőfiék március 15-én milyen fölényesen vitték keresztül céljaikat, még az országgyűlés legkonzervatívabb elemeinek is arra a meggyőződésre kellett jutniuk, hogy fölöttébb kockázatos volna, ha a törvényhozás a jobbágyszabadítást megkísérelné az egyidejű kármentesítés feltételéhez kötni s ezzel elodáztatni, mert Petőfiék a jelek szerint ebben az esetben is azonnal életbe tudnák léptetni, de ha ők léptetnék életbe, akkor a földbirtokosoknak már nemcsak az egyidejű kármentesítésről kellene lemondaniuk, hanem alighanem a későbbi kármentesítéshez fűzött reményeiket is egyszer s mindenkorra el kellene temetniök.

S ezt a meggyőződést még csak öregbíthette a Rákos mezején táborozó sereg álhíre, amely a diéta székhelyén 18-ára az eredetinel is rémítőbb külsőt nyert. Pozsonyban ugyanis ekkor már azt rebesgették, hogy a

Rákoson Petőfi vezérlete alatt nem is 20–30, hanem 40 ezer ember áll fegyverben, s hogy ez a sereg korántsem akármilyen elemekből, hanem éppenséggel parasztokból tevődött össze, elsődleges feladatának pedig mégsem a köztársasági államforma, hanem a minden további késedelem nélküli jobbágyfelszabadítás kiharcolását tekinti. A földbirtokos osztály pozsonyi képviselői közül nagyon sokan az első hallásra elhitték, hogy a Rákoson csakugyan fegyveres parasztsereg táboroz, akik pedig kételkedtek ebben, azok sem vonták kétségbe, hogy ha ma még talán csak ijedősebb társaik képzeletében létezik is ez a sereg, holnap már a valóságban is létrejöhet. Érthetően, hiszen ezek mögött az értesülések mögött, bármennyire légből kapottak voltak is végső formájukban, nem kevés valóságelem is ott lappangott. Ilyen volt mindenekelőtt maga a Pesten március 15-én lezajlott forradalom ténye. Ilyen volt azután az a körülmény, hogy (ha nem is fegyverfogás, hanem a József-napi országos vásáron való részvétel céljából) Pestre ekkor már napok óta valóban szakadatlanul özönlött a környező falvak népe. Ilyen volt továbbá, hogy a márciusi fiatalok, ha parasztsereg toborzására nem gondoltak is, egy nagy-szabású és éppen a Rákoson tartandó népgyűlés megrendezését annak idején valóban tervbe vették. S ilyen volt végül és legfőképpen az, hogy az ország parasztságának elégtelensége az előző esztendő természeti csapásai folytán az utóbbi időkben rendkívül felfokozódott, s bár ekkor sem emelkedett még a rögtöni forradalmi fellépés vállalásának szintjére, már nem is igen maradt alatta ennek.

S Petőfi persze túlozott, amikor a pesti hírek keltette pozsonyi riadalom miatt teljes egészében a magafajta forradalmárok javára írta a jobbágyfelszabadító törvénycikkek kicsikarásának az érdemét, hiszen abban, hogy az udvari körök után most az országgyűlés jobboldalát is sikerült meghátrálásra kényszeríteni, előkelő részük volt az országgyűlési ellenzék Kossuth mellett felsorakozott jobbainak is, akik megértették, hogy a nemességnek, ha élvezni akarja az ország polgári átalakulásából várhatóan rá háramló előnyöket, áldozatokat is kell hoznia, s akik ezért maguk is igyekeztek minél maradéktalanabbul kihasználni azt a megrázkódtatást, amelyet az országgyűlés jobboldalának a pesti forradalom kirobbanása okozott. Annyi azonban bizonyos, hogy ha ezt a jobboldalt nem éri ilyen megrázkódtatás, akkor Kossuthék éppen a harcuk sikerre viteléhez szükséges fegyverek leghatékonyabbját kénytelenek nélkülözni. És így,

ha nem tulajdonítható is egyedül Petőfiéknek, Petőfiéknek is tulajdonítandó, hogy amiképpen 17-én Bécsben, azonképpen 18-án Pozsonyban is tovább épült a 15-én Pesten megkezdett mű.

3. A FORRADALMI ÉS AZ ELLENFORRADALMI TÉNYEZŐK ELSŐ ERŐPRÓBÁI

A FORRADALMI BALOLDAL ÁLLÁSAINAK MEGERŐSÍTÉSE

Bármilyen nagyok voltak is azonban azok az eredmények, amelyeket a magyar forradalom már a kezdet kezdetén elért, ezek kiharcolásával a polgári Magyarország építményének még csak az alapvetése történt meg. S mivel a forradalom az ancien régime képviselőire megsemmisítő csapást egyelőre Bécsben sem, Pesten sem, Pozsonyban sem volt képes mérni, csupán meghátrálásra tudta kényszeríteni őket, számítani lehetett arra, hogy a polgári Magyarország teljes kiépítése felé vivő lépések megtétele a továbbiakban, az ellentábor pillanatnyi fejvesztettségének múltán az eddiginél nagyobb ellenállásba fog ütközni. Ez a helyzet pedig a forradalom liberálisaitól is, radikálisaitól is azt követelte, hogy az első eredmények birtokbavétele után se csökkentsék erőfeszítéseiket s ne felszámolni, hanem éppenséggel állandósítani iparkodjanak eddigi együttműködésüket. És ennek mind Kossuthék, mind Petőfiék tudatában voltak, ha az együttműködés mikéntjét illető nézeteik nem mindenben estek is egybe.

A márciusi fiatalok a március 15-i győzelem kivívása után mindenekelőtt az általuk meghódított hatalmi állások megerősítésére és kiszélesítésére törekedtek. S ez a törekvésük beleütközött a pesti liberálisok ellenkező irányú törekvéseibe, kudarcot azonban ennek dacára sem vallott. Mert a polgárságnak a pesti forradalmi választmányban helyet foglaló képviselői már a forradalom másnapjától fogva újabb meg újabb polgárokat és nemesurakat vétettek fel ebbe a testületbe, a márciusi fiataloknak azonban sikerült kiverekedniök, hogy a választmányt ezzel párhuzamosan az ő soraikból is mindig újabb meg újabb tagokkal egészítsék ki, és így a választmányon belüli erőviszonyok érdemlegesen e testület szakadatlan bővülése ellenére a következőkben sem módosultak. Közben

pedig a márciusiaknak politikájuk képviselőit további lehetőségeik is nyíltak.

Így 16-án a budai városi közgyűlés is magáévá tette a tizenkét pontot, s szintén alakított egy forradalmi választmányt, a márciusi fiataloknak pedig sikerült elérniök, hogy ebbe a testületbe is beküldhessék három megbízottjukat. Majd 21-én megalakult a Pest megyei forradalmi választmány is, s a vezérmege évnegyedes közgyűlése ebbe a testületbe ugyancsak beválasztotta Petőfit és négy forradalmár társát. S minthogy a pesti forradalomnak az országon végigsöprő híre a cselekvés vágyát a polgári átalakulás vidéki híveiben is hirtelen felszította: a március 15-ét követő napokban tucatjával jöttek létre hasonló választmányok más városokban és megyékben is, méghozzá úgy, hogy legtöbbjük már a kezdet kezdetén ünnepélyesen alárendelte magát a pesti forradalmi választmánynak (amelyre éppen ezért rövidesen rá is ragadt – és joggal – a középponti választmány elnevezés). Igaz, a vidéki választmányokban radikális elemek már alig-alig akadtak; ha tehát ezeknek a testületeknek a zöme alárendelte magát a pesti választmánynak, ez nyilván szorosan összefüggött azzal, hogy a többség a pesti választmányon belül is a liberálisoké volt. Ez azonban mit sem változtatott azon, hogy a márciusi fiataloknak, amilyen mértékben sikerült politikájukat érvényesíteniök a pesti választmányon belül, olyan mértékben sikerült most már politikájuk hatókörét a vidéki választmányok csatlakozása folytán vidékre is kiterjeszteniök.

Még eredményesebbek voltak azok az erőfeszítések, amelyeket a márciusiak ezekben a napokban a nemzetőrség sietős megszervezése s ezáltal a forradalom mielőbbi felfegyverzése érdekében fejtettek ki, jóllehet ezen a téren is meg kellett küzdeniök a nemesi és – kivált – a polgári körök ellenállásával s időnként engedményeket is kellett tenniök ezeknek a köröknek. Hiszen – tudjuk – már március 15-e délutánján bele kellett nyugodniuk abba, hogy a pesti nemzetőrség magvát a helybeli polgárőrség képezze, a középponti választmány első, ugyanaznap este tartott ülésén pedig abba is bele kellett egyezniök, hogy ezt a kereken kétezer főnyi testületet mindössze másfélezer újonnan jelentkező fegyveressel egészítsék ki. Másnap reggelre viszont már sikerült szétfeszíteniök ezeket a nemzetőrség számára megszabott szűkös kereteket a pesti utca fiainak jóvoltából, akik ekkor ismét előzőnlőtték a városháza piacát, sőt az előző napinál is nagyobb, 20–25 ezer főnyi tömegben jelentek meg a tett helyén,

s akik közül már ezen a reggelen is ezerötszáznál sokkalta többen íratkoztak fel nemzetőrnek.

Mert a polgárságnak a forradalmi választmányban helyet foglaló képviselői még ekkor is megkíséreltek szembeszegülni az árral, túlságosan nagy sikert azonban az adott körülmények között már nem arathattak. Így, látván, hogy a nemzetőrségbe jelentkezők legnagyobb hányada éppúgy a helybeli munkások közül való, amint a helybeli munkások soraiból került ki a márciusi fiatalok által az előző napon utcára szólított emberek zöme is, mindenekelőtt a munkásoknak a nemzetőrségbe való korlátlan felvétele elé igyekeztek újabb akadályokat gördíteni. A márciusi fiatalok tiltakozása miatt azonban végül mégis csak a külföldi honoságú munkásokat tudták kirekeszteni a nemzetőrségből. És a polgárság képviselőiben ez is jókora elégedettséget kelthetett persze (hiszen például az ekkortájt Pesten dolgozó kereken 8 ezer céhlegény közül legalább 5 ezer volt külhoni s a márciusi fiatalok jelszavait ezek a külföldiek is „a legnagyobb elragadtatással”⁵ követték), de csupán futó elégedettséget, mivel a márciusi fiatalokat a külhoni munkások távoltartásáért – ha csak részben is – gyorsan kárpótolhatta a pesti egyetemisták és a helybeli zsidók sokaságának a nemzetőrségbe történő beözönlése, aminek a polgárság képviselői már a legnagyobb igyekezettel sem vághatták útját.

Hiába volt tehát a kezdeti ellenállás: a pesti nemzetőrök száma március utolsó napjaiban az eredetileg tervezett 3 és fél ezer helyett már 6 ezer felé járt, s másfélezer körül mozgott ekkor már a budai nemzetőrség létszáma is. Pest megye pedig április közepéig nem kevesebb mint 17 ezer nemzetőrt állított ki, s – minthogy a pesti példa hatására más törvényhatóságok egész sora szintén hozzálátott a nemzetőrség szervezéséhez, még mielőtt ezt a törvény is elrendelte volna – április derekán együttvéve már mintegy 45 ezer nemzetőrt tartottak nyilván az ország távolabbi megyéiben és városaiban is. Az ekkorra létrejött – egészében tehát közel 70 ezer főnyi – nemzetőrség pedig, létszámát tekintve, immár bizvást összemérhető volt a Magyarországon állomásozó sorkatonasággal, hiszen Magyarországon az adott időpontban (Horvátországot, a határőrvidéket és Erdélyt is hozzászámítva) a császári hadseregnek kereken 84 ezer

⁵ Vasvári felszólalása a Pest megyei forradalmi választmány 1848. ápr. 15-i ülésén. Vasvári Pál válogatott írásai. Szerk. FEKETE SÁNDOR. Bp. 1956. 290.

katonája tartózkodott ugyan, ebből azonban legfeljebb 38 ezer tanyázott a szűkebb értelemben (azaz Horvátország, a határőrvidék és Erdély nélkül) vett Magyarországon, s ennek a haderőnek is legalább a harmada magyarokból és olaszokból tevődött össze, ezeknek a hűségére pedig Bécs teljes bizonyossággal aligha építhetett.

A nemzetőrség tényleges ütőképességét persze erősen korlátozta a kezdeti fegyverhiány, meg az, hogy akiket a nemzetőrök közül mégis sikerült felfegyverezni, azok tekintélyes hányada is most látott fegyvert életében először. A kiképzés azonban már az első napokban lázas gyorsasággal megindult mindenfelé, s apránként fegyver is egyre több került a nemzetőrök kezébe – nemcsak a megyék fegyvertáraiból, hanem a császári hadsereg raktáraiból is. Mert a császári hadsereg illetékes főhadparancsnokától, a magyarországi katonai kerület élén álló Ignaz Lederer báró lovassági tábornoktól mi sem állott ugyan távolabb, mint a rebellesek helyzetének megszilárdítására irányuló készség, de hiába: a középponti választmány és a pesti tömegek nyomására végül maga is több ezer fegyvert volt kénytelen kiszolgáltatni. A nemzetőrség tehát, bár a szükséges fegyvermennyiséghez teljes egészében később sem jutott hozzá, napról napra mind rendezettebb alakot öltött, s ezzel párhuzamosan mind nagyobb tekintélyre is szert tett.

A nemzetőrség rohamos kiépülése pedig tovább növelte a márciusi fiatalok tekintélyét is – nemcsak azért, mert a nemzetőrség létrejöttében játszott szerepük közismert volt, hanem mert a vidéki forradalmi választmányok számottevő része önmagához hasonlóan nemzetőrségét is sietett a középponti választmány irányítása alá helyezni. Mire tehát kiderült, hogy a pesti forradalmárok mellett a valóságban semmiféle parasztsereg nem sorakozott fel a Rákos mezején, addigra az is bebizonyosodott, hogy viszont ugyanezen forradalmárok mellett sokkalta nagyobb valóságos tömegek állanak szerte az országban, s hogy eszerint a pesti forradalmi mozgalom a Rákos mezejére képzelt parasztsereg legendájának szertefoszlása után és ellenére sem tekinthető egy pusztán forrófejű akarnokokból összetevődő kisdud csoport elszigetelt vállalkozásának, hanem – ha tetszik, ha nem – változatlanul jókora, sőt az eredetileg feltételezettnél is kiterjedtebb tömegek vágyait és törekvéseit kifejezésre juttató mozgalomként kezelendő.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS TÖRVÉNYALKOTÓ MUNKÁJA

A márciusi fiatalok tekintélyének öregbedése már csak azért is igen fontos fejlemény volt, mert az ancien régime-nek a forradalmi – s kivált a jobbágyszabadság – vívmányok becikkelyezése által érdekeikben leginkább sértett hívei, akik március 18-án még kényszerű hallgatásba burkolóztak, a következő napokban ismét mozgolódni kezdtek. S tudván, hogy a jobbágyszabadság törvénybe iktatása rendkívül gyorsan ismeretessé lett az egész országban (nem utolsósorban Batthyány érdeméből, aki a 18-án elfogadott törvénycikkek szövegét, elejét veendő mind a jobbágyszabadság utólagos megmáskéntására irányuló esetleges jobboldali próbálkozásoknak, mind a paraszti elégedetlenség lehetséges kirobbanásainak, azon melegeben kinyomatta és szétküldötte a megyékbe), a feudális viszonyok felszámolásának ellenségei továbbra is óvakodtak ugyan vállalni a nyílt fellépés kockázatát, a kulisszák mögött viszont most már annál buzgóbb szervezkedésbe fogtak a jobbágyszabadság intézkedések elerőtlenítésére.

Így például a katolikus püspöki kar feje, Hám János szatmári püspök 21-én püspöktársainak a nevében is felterjesztést intézett az uralkodóhoz, s ebben tőle kért „védelmet a papi tized megszüntetése által jogaikba történt erőszakos beavatkozás és jövedelmeik csökkentése ellen”.⁶ Az ország legnagyobb latifundiumának a birtokosa, Esterházy Pál herceg pedig (aki március 16-án maga is az országgyűlés követeléseinek elfogadása mellett kardoskodott Bécsben, mert István főherceghez hasonlóan maga is attól tartott, hogy a Habsburgok különben teljesen elveszíthetik Magyarországot, s akit ezért Batthyány konzervatív létére is alakítandó kormányának tagjává szemelt ki) a Konzervatív Párt más vezetőivel, Szécsen Antal gróf pozsegi adminisztrátorral, az osztrák titkosrendőrség első számú magyarországi munkatársával és Dessewffy Emil gróffal, a legfőbb konzervatív szócső, a *Budapesti Híradó* „lapvezérével” egyetértésben arra készült, hogy Sopron megyével, amelynek örökös főispánja volt, póttutasítást fog küldetni Pozsonyba, s ebben olyan utólagos törvénymódosítás kieszközlésére fogja köteleztetni a megye országgyűlési

⁶ Idézi: ANDICS ERZSÉBET, Az egyházi reakció 1848–49-ben (In: Forradalom és szabadságharc 1848–1849). Bp. 1948. 327.

követeit, amely szerint „az úrbéri tartozásokat megszüntető törvény a megváltási mód és idő meghatározásától feltételeztessen”.⁷

Ezeknek a kulisszák mögötti próbálkozásoknak egyelőre persze vajmi kevés esélyük volt a sikerre. Várható volt azonban, hogy a jobbágyfelszabadítás károsultjai kezdeti fejvesztettségük csillapultával előbb-utóbb magán az országgyűlésen is kísérleteket tesznek majd a már elfogadott törvénycikkék élének utólagos letompítására. Már csak ezért is kívánatosnak látszott tehát, hogy megvalósuljon a márciusi fiatalok terve, az országgyűlés mielőbbi Pestre költöztetése és a pesti forradalmi tömegekkel való szembesítése. Ebből a tervből azonban semmi sem lett. Mert az országgyűlés áttelepítésének az ötletét első hallásra Batthyány, sőt Széchenyi is helyeselte ugyan, Kossuth viszont a leghatározottabban ellenezte. Mi több: Kossuth nemcsak ellentmondást nem tűrően szembehelelyezkedett ezzel az elképzeléssel, hanem 19-én, amikor a középponti választmány küldöttsége az alsótábla elé járult, a küldöttek szavaira válaszolva, kötelességének érezte kinyilatkoztatni: „...Én Buda-Pest város lakosságát e hazában kimondhatatlan nyomatókosnak s Buda-Pestet az ország szívének tartom, de urának soha tartani nem fogom.” Majd ezt a nagyobb nyomatók kedvéért még avval is megtoldotta, hogy „csak a nemzet az, a kit illet a nemzet sorsának eldöntése, és... ez a nemzet jogainak, hivatásának s rendeltetésének érzetében olly erős, miszerint mindenkit, kinek ollyas gondolat jönne eszébe, letiporni tudna”.⁸

Kossuth ugyanis a pesti forradalmi mozgalmat sokkal erősebbnek ítélte, mint Batthyány vagy Széchenyi, s ezért benne Batthyányval és Széchenyivel ellentétben nem az a hit élt, hogy az országgyűlés Pesten a maga járószalagjára tudná fűzni az ottani mozgalmat, hanem az az aggodalom, hogy Pesten éppen az országgyűlés kerülne az ottani mozgalom uszályába, s ennek folyományaként azután olyan messze vezető újításokat kényszerülne becikkelyezni, amilyen messze a nemesség zöme már semmi esetre sem volna hajlandó elmenni, amely újítások becikke-

⁷ Lásd: Esterháznak Sopron vm. következő közgyűlésére készített beszédfogalmazványát. OL Családi levéltárak, az Esterházy hercegi család levéltára G-III-c-2.

⁸ Kossuth felszólalása az országgyűlés alsótáblájának 1848. márc. 19-i ker. ülésén. KLÖM XI. 675.

lyezése tehát a nemesség zömét valósággal belekergetné az ellenforradalom karjaiba.

Amennyire fontosnak tartotta azonban Kossuth, hogy az országgyűlés túl ne menjen a nemesség zöme számára még éppen elfogadható újítások határain, annyira fontosnak tartotta azt is, hogy ezekig a határokig viszont okvetlenül elmenjen. Bármilyen gátlástalanul fenyegetőzött is hát március 19-én a pesti forradalmi mozgalom felszámolásával, a mozgalom tényleges felszámolására egyetlen pillanatig sem gondolt, ellenkezőleg: amint gondosan ügyelt arra, hogy az országgyűlés továbbra se kerüljön a pesti forradalmi mozgalom közvetlen nyomása alá, úgy gondosan ügyelt arra is, hogy magáról e mozgalom létezéséről az országgyűlés tagjai a véle való mindennapi érintkezés híján se feledkezhessenek meg, sőt – ha csak távoli fenyegetésként is – folyvást számoljanak a népharag lehetséges kitörésével, s ettől is ösztönöztetve, a lehető leggyorsabban és a lehető legkevesebb ingadozással alkossák meg azokat a törvényeket, amelyek becikkelyezése már semmiképpen sem engedhető el.

Azt tehát, hogy Pest nem parancsolhat az országnak, mert az ország sorsáról csak a nemzet egészét képviselő testület, azaz egyedül az országgyűlés dönthet, Kossuth odadörögte ugyan a diétát felkereső pestieknek, az országgyűlés tagjainak viszont ugyanő azt vágta a szemükbe, hogy valójában ők sem beszélhetnek a nemzet egészének a nevében, mert amint a középponti választmány csupán egyetlen város lakóit képviseli, úgy ők is csupán „egy osztály képviselői”, s ezért elképzelhetetlen, hogy „a haza fölött még soká intézkedhessenek”.⁹ És a pestieket Kossuth megfenyegette ugyan azzal, hogy ha mégis megkísérelnék magukhoz ragadni az irányítást, a nemzet letiporná őket, de ugyanő az országgyűlés tagjait sem késett figyelmeztetni, hogy ha közülök bárki is hátráltatni próbálná a polgári átalakulás keresztülvitelét, „az ilyen embert e nemzet” szintén „el fogná tiporni”.¹⁰ Ennek a Kossuth által egyszerre kétfelé vívott harcnak pedig meg is lett az eredménye: az országgyűlés padsoraiban helyet foglaló liberálisok közül még a feudális viszonyok

⁹ Kossuth felszólalása az országgyűlés alsótáblájának 1848. márc. 18-i ker. ülésén. KLÖM XI. 667.

¹⁰ Kossuth felszólalása az országgyűlés alsótáblájának 1848. márc. 23-i ker. ülésén. KLÖM XI. 689.

felszámolása folytán leginkább károsulók is megértették, hogy nem szabad engedniök a készülő törvények élet letompítani vágyó konzervatívok törekvéseinek, mert ellenkező esetben újabb forradalmi népmegmozdulások kirobbanásának lehetnének előidézőivé. Így azután az országgyűlés liberális követi csoportja a továbbiakban is viszonylag egységesen és az első napokéhoz hasonló igyekezettel küzdött a polgári átalakulás elemi biztosítékainak törvénybe iktatásáért.

De ez csak azért történhetett így, mert a pesti forradalmi mozgalom március 19-e után sem omlott össze, s ebből következőleg március 19-e után sem csupán Kossuth szavaiban élt tovább, hanem tovább élt a valóságban is s éppen elégszer hallatott is magáról. A pesti forradalmárok ugyanis, tisztában lévén azzal, hogy ők a gyengébbek, március 19-e után sem törekedtek kenyértörésre vinni a dolgot az országgyűlés liberálisaival. De ha emiatt az országgyűlés átköltöztetéséről első szóra lemondottak is, arról már legkevesbé sem mondtak le, hogy – távolabbról ugyan, mint eredetileg tervezték – ezután is bele ne szóljanak az országgyűlés munkájába. S ebben nem gátolhatta meg őket Batthyány legújabb intézkedése sem.

Batthyány ugyanis – aki úgy vélte, hogy ha az országgyűlés Pestre települ, akkor az ottani forradalmi mozgalom rövidesen minden jelentőségét el fogja veszíteni –, miután az országgyűlés átköltöztetésének gondolatától Kossuth ellenkezése miatt kénytelen lett elállani, más módot választott arra, hogy a forradalom szülővárosában is biztosítsa a liberálisok hegemoniáját: március 23-án István nádor felhatalmazásával Pestre küldte belügyminiszterjelöltjét, Szemere Bertalant, s belőle, valamint a már úgyszintén Pesten tartózkodó Klauzál Gáborból, akire a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium vezetését kívánta bízni, meg a pénzügyminisztérium álladalmi altitkárává kiszemelt Pulszky Ferencből megalakította az úgynevezett Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt azzal a rendeltetéssel, hogy azután Pesten ez a testület ragadja magához az irányítást. A bizottmány pesti működése azonban a várttól nagymértékben eltérő eredménnyel járt: azt lehetővé tette, hogy az alakulóban levő kormány leendő tagjainak egy csoportja a helytartótanáctól már a kormány végérvényes hivatalba lépése előtt is átvegye egy sor fontos kormányzati feladat ellátását; azt viszont, amit Batthyány elképzelései szerint elsősorban kellett volna hogy eredményezzen: a pesti

forradalmi mozgalom háttérbe szorulását, Szemeréék vitathatatlan igyekezete ellenére sem vonta maga után. Mert a pesti forradalmárok barátságosan fogadták ugyan a bizottmány tagjait, de hogy a középponti választmány keretei között élvezett hatalmukat önként rájuk ruházzák, arra a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatták, Szemeréék pedig erőszakhoz nem folyamodhattak, mivel a pesti tömegek továbbra is kitartottak a márciusi fiatalok mellett.

A pesti forradalmárok tehát március 19-e és március 23-a után is megőrizték március 15-e óta meghódított állásaikat, s ezek birtokában azután újra meg újra felléptek, valahányszor úgy látták, hogy az országgyűlés működése alatta marad várakozásaiknak. Amikor például megtudták, hogy a készülő sajtótörvényben az országgyűlés a lapindítás és a nyomdaalapítás jogát igen magas pénzbeli biztosíték letételéhez akarja kötni, tüstént tiltakoztak ez ellen, a városháza előtt egybeverődött tömeg pedig a törvényjavaslat nyomtatott példányainak egyikét a nagyobb nyomaték kedvéért ünnepélyesen meg is égette. Vagy amikor megtudták, hogy az országgyűlés a népképviseletről szóló törvény tervezetének tanúsága szerint továbbra is minden nemesembert meg kíván hagyni választójogának birtokában, a nem nemesek szavazati jogát viszont magas cenzushoz szándékozik kötni, ezt a különbségtételt ugyancsak a leghatározottabban elítélték. De megbélyegezték a nemzetőri törvényjavaslatot is, amelynek becikkelyezésével az országgyűlés a nemzetőrségben való részvétel jogát hasonló módon próbálta szabályozni; mi több: ezt a tervezetet nemcsak megbélyegezték, hanem teljességgel figyelmen kívül is hagyták, amikor Pesten továbbra sem rekesztették ki a nemzetőrségből azokat a munkásokat, akiknek előzőleg sikerült bejutniuk ebbe a testületbe (jóllehet a pozsonyi elképzelések szerint munkások egyáltalán nem kaptak volna jogot a nemzetőrségben való részvételre), a Pest megyei forradalmi választmánnyal pedig – már e törvénytervezet nyilvánosságra kerülése után s a benne foglaltak ellenére – azt mondatták ki, hogy a vezérmegye nemzetőrségébe még a legkisebb birtokkal rendelkező paraszt is beléphet. Majd, mikor világossá lett, hogy az országgyűlés a jobbágyi viszonyok felszámolását az úrbéres szolgáltatások eltörlésére korlátozta, megint csak a Pest megyei választmány nevében azzal a követeléssel fordultak a diétához, hogy a parasztok allodiális jellegű szőlőbirtokaira nehezedő szőlődézmát szintén törölje el, a következő országgyűlésnek

pedig tegye feladatává a majorsági jobbágyságok és zsellérek feudális terheinek megszüntetését is.

Az ilyen és hasonló fellépések persze kevés közvetlen eredménnyel jártak (így például azzal, hogy az országgyűlés a lapindításhoz és a nyomdaalapításhoz szükséges óvadék tervezett összegét felére csökkentette s valamelyest mérsékelte a nem nemesekre nézve megállapított választójogi cenzust is, a nemzetőri törvényben meghatározott cenzust pedig végül a nemesekre is kiterjesztette). De ha közvetlen hasznát keveset hajtottak is, mégis nagy jelentőségűek voltak annyiban, amennyiben a pozsonyi törvényhozók előtt újra meg újra igazolták, hogy a pesti forradalmi mozgalom nemcsak Kossuth figyelmeztetéseiben, hanem a valóságban is létezik. Ha tehát azt nem eredményezhették is, hogy a polgári átalakulás biztosítékainak kodifikálása a pesti forradalmárok igényeit mindenben kielégítő módon bonyolódjék le, azt igencsak elősegítették, hogy ez a munka ne az országgyűlés jobboldalának szóló lényeges engedményekkel, hanem a liberális nemesség legjobbjainak az elgondolásai szerint folyjék az első napok riadalmának elülte után is. Kiváltképpen nagyra nőtt a pestiek fellépéseinek jelentősége március legvégén, mikor a polgári Magyarország kiépítésén fáradozó pozsonyi liberálisok ellen hirtelen támadásba lendültek a magukat eddig sorsuknak megadni látszó udvari körök is.

AZ UDVAR ELSŐ TÁMADÓ PRÓBÁLKOZÁSA

Mert a március 15-e és 17-e közötti bécsi tárgyalásokra következő héten még csakugyan könnyen keletkezhett olyan látszat, hogy az udvari körök 17-én végérvényesen felhagytak az ellenállással. Hiszen az országgyűlés ezen a héten valósággal elárastotta Bécsét törvényjavaslataival, hogy mielőbb megkapja rájuk az uralkodói jóváhagyást, az udvar pedig, nem kívánván újból elmérgesíteni a helyzetet, legtöbbjüket – fogcsikorgatva ugyan, de viszonylag gyorsan – jóvá is hagyta. Március utolsó napjaiban viszont egyszerre lelepleződött, hogy ez a feltűnő igyekezet addig is fölöttébb csinált dolog volt csak. A Pozsonyból Bécsbe küldött törvényjavaslatok között ugyanis akadt egy-kettő, amelyet az udvari körök már semmiképpen sem emésztettek meg minden további nélkül. Ilyen volt mindenekelőtt a jobbágyszabadításról szóló, amely legnagyobb mértékben azokat a nagybirtokosokat sújtotta, akiknek

a soraiból kerültek ki az uralkodóház legfőbb magyarországi támaszai. S még inkább ilyen volt a magyar parlamentáris kormányról szóló törvényjavaslat, amely Magyarország kormányzatát nem célozta ugyan teljesen függetleníteni Ausztriáétól (így nem rendelkezett külön magyar külügyminisztérium létesítéséről sem), a *pragmatica sanctio* szellemével és a birodalmi egység követelményével azonban ennek ellenére sem volt összeegyeztethető, hiszen többek között önálló magyar had- és pénzügyminisztérium alakítását is előírta s kimondotta, hogy az uralkodót ezentúl az országból való távolléte esetén a mindenkori nádor minden téren királyi teljhatalommal fogja helyettesíteni.

Ezek a javaslatok tehát elfogadhatatlanok voltak az udvar számára. Azzal a kérdéssel azonban, hogy miként akadályozzák meg törvényerőre emelkedésüket, az udvari köröknek egyáltalán nem volt könnyű megbirkózniuk. A Habsburgokra nehezedő nyomás ugyanis március 17-e után sem enyhült, sőt a következő hét folyamán még a korábbinál is nagyobbra nőtt. Hiszen március 18-án Milánóban, majd 22-én Velencében is kitört a forradalom, s a felkelők mindkét városból kiverték a császári csapatokat. És a forradalom örvénye mellett Itáliában igen gyorsan megnyílt a külháború örvénye is, amennyiben a lombardiai felkelők megsegítése végett 23-án a piemonti sereg is hadra kelt.

Mit tehetett hát az udvar ilyen körülmények között Magyarországon? Papíron – mint István főherceg egy március 24-én kelt bizalmas emlékiratában kifejtette – három megoldás között választhatott. Így választhatta azt a megoldást, hogy a császári csapatokat mind egy szálig kivonja magyar földről s tétlenül nézi, hogyan lesz az egész ország az ezek után – István főherceg szerint – minden bizonnyal kirobbanó parasztháború martalékává. Választhatta továbbá azt a megoldást, hogy a jövőben is megmarad a tárgyalások ösvényén, legfeljebb az eddigieknél szívósabb alkudozásokba bocsátkozik Batthyányékkal, s ezek révén próbálja „menteni, ami még menthető”. Végül pedig választhatta a magyar törekvésekkel való nyílt szembeszegülést, az országgyűlés azonnali feloszlátását és a magyar forradalom fegyveres erőszakkal történő felszámolását.

Ténylegesen azonban – s ezt István főherceg ugyancsak hangsúlyozta – az udvar mégsem választhatott e három papíron kínákozó megoldás közül teljesen tetszése szerint. Az első megoldást nem választhatta, mert az esetleges parasztháború az uralkodóház leghívebb magyarországi